

Türkiye’de Laikliğin ve Dış Politikanın Geleceği

Seçimler ve Endişe Verici Gelişmeler

Soner Çağaptay

Policy Focus #67 | Nisan 2007

Her hakkı saklıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde basılmıştır. Yayının hiçbir bölümü, Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü'nün yazılı izni olmadan, elektronik ya da mekanik formatta ve araçla (fotokopi, kayıt, bilgi depolama vb.) çoğaltılamaz.

© 2007, Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü (Washington Institute for Near East Policy)

2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1828 L Street NW, Suite 1050, Washington, DC 20036 adresinde bulunan Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü tarafından yayınlanmıştır.

"Bu çalışmanın özgün hali Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü tarafından "Secularism and Foreign Policy in Turkey: New Elections, Troubling Trends" adı ile Nisan 2007'de İngilizce olarak yayınlanmıştır. Bahsedilen çalışmaya online erişim için bakınız: (<http://www.washingtoninstitute.org/templateC04.php?CID=268>)"

Tasarım: Daniel Kohan, Sensical Design and Communication

Kapak: Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve İran Devlet Başkanı Mahmud Ahmedinecad 3 Aralık 2006'da Tahran'da bir toplantı esnasında tercüman vasıtasıyla konuşurken. Duvarda asılı olan fotoğraflar Ayetullah Ruhullah Humeyni ve şu anki Ruhani Lider Ali Hüseyin Hamaney'e aittir. Telif hakkı: AP Wide World Photos / Vahid Salemi

Yazar Hakkında

Soner Çağaptay Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü Türkiye Araştırmaları Programı yöneticisi ve aynı enstitüde kıdemli araştırmacıdır. Kendisi ABD-Türkiye ilişkileri, Türk dış politikası, ve Türk Milliyetçiliği konularında çok sayıda makaleye imza atmış ve çalışmaları *Middle East Quarterly*, *Middle Eastern Studies*, *Los Angeles Times*, *Washington Post*, *Reuters*, *Guardian*, *Der Spiegel* ve *La Stampa* gibi birçok akademik dergide ve önde gelen uluslararası yazılı basında yayınlanmıştır. Çağaptay aynı zamanda Fox News, CNN, NPR, Voice of America, al-Jazeera, BBC, CNN-Türk, ve al-Hurra gibi radyo ve TV kanallarında haber yorumculuğu yapmaktadır. *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who Is a Turk?* (Türkiye’de İslam, Laiklik ve Milliyetçilik: Türk Kimdir?) Çağaptay’ın en son yayınlanan kitabıdır (Routledge, 2006). Bu kitap, 2007 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi tarafından Türkçe olarak yayınlanacaktır. Doktorasını tarih dalında Yale Üniversitesi’nde yapan Çağaptay, Princeton Üniversitesi’nde Ertegun Kürsüsü Profesörlüğü ve Amerikan Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi’nde Türkiye Çalışmaları Bölümü’nün yönetim görevlerini de üstlenmektedir.

Bu yazıda yer alanlar tamamen yazarın şahsi görüş ve düşünceleri olup Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü ya da İcra Kurulu bu düşünceler bağlamında sorumlu tutulamaz.

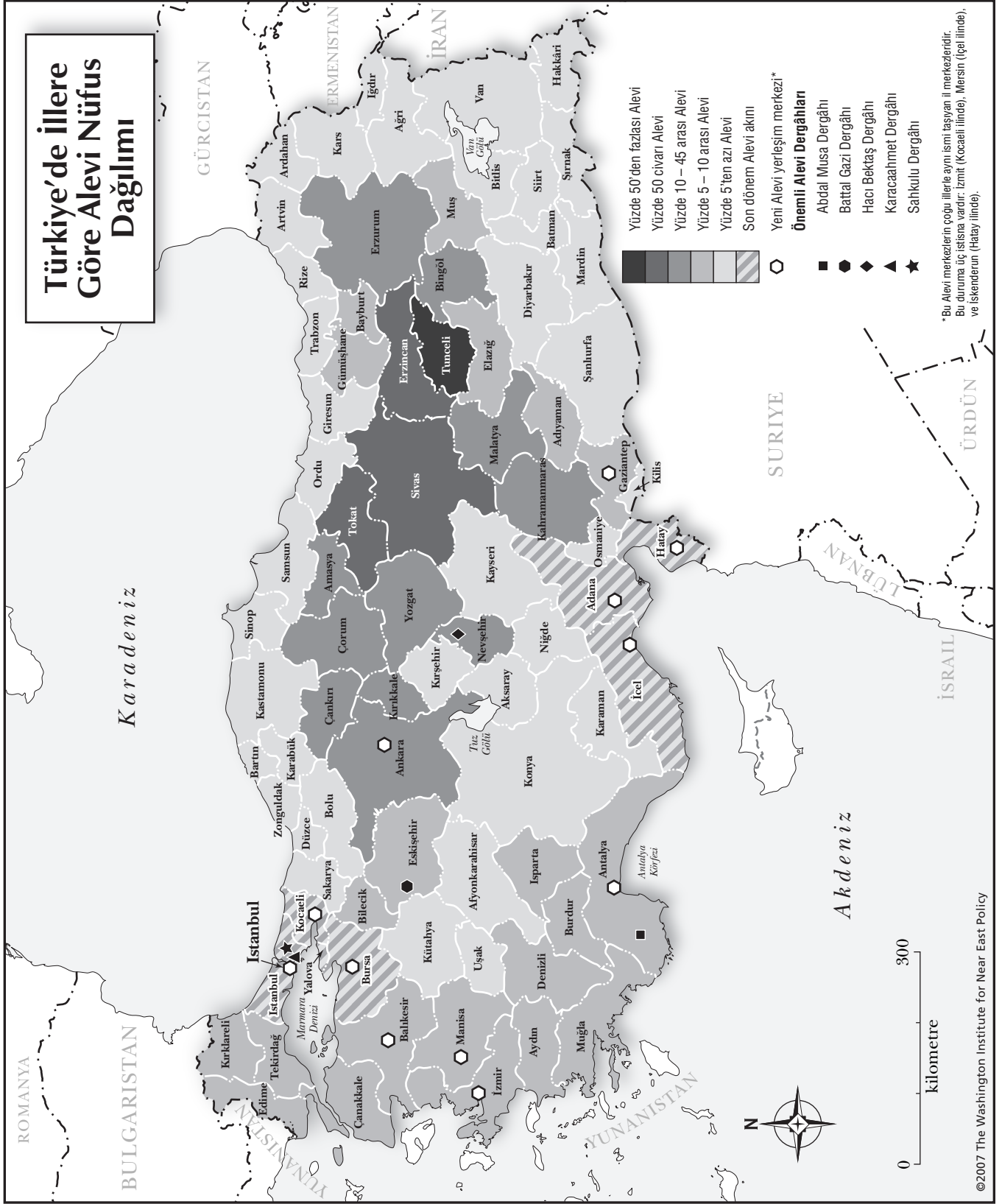
Teşekkür

Bu çalışmayı hazırlık aşamasında okumak için zaman ayıran, ve değerli yorumları ile yazının son halinin şekillenmesine büyük katkı sağlayan birçok kişiye teşekkürlerimi sunmak isterim. Yazıdaki bütün hataların sorumluluğunu ise, tabi ki, kendi üzerime alıyorum. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki yardımlarından dolayı asistanlarım Zeynep Eroğlu, Daniel Fink ve David Jacobson'a teşekkür ederim. Bu yazı İngilizce aslından Türkçe'ye Cemile Hacıbeyoğlu tarafından çevirilmiştir.

İçindekiler

Teşekkür.....	v
Özet: 2007 Seçimleri ve Türkiye'nin Geleceği.....	1
AKP'nin Dış Politikası: Laik Düşünce Yapısının Yıpranması ve İslam Milliyetçiliğinin Yükselişi.....	5
Geçmişten Günümüze Türk Laikliği.....	11
İslamcıların Laiklikle Mücadelede Başarısı: AKP'nin Sahneye Çıkışı.....	29
Laikliğin ve Türkiye'nin Batı Yanlısı Dış Politika Yöneliminin Geleceği.....	32
Ekler.....	45

Türkiye'de illere Göre Alevi Nüfus Dağılımı

Özet: 2007 Seçimleri ve Türkiye'nin Geleceği

Türkiye'nin çoğu zaman Orta Doğu'daki Müslüman çoğunluğa sahip olan klasik ülke örneklerine ters örnek teşkil ettiği söylenir. Türkiye çoğunluğu Müslüman olan bir ülkedir. Fakat uzun zamandan beri, liderlerinin vizyonu sayesinde, Türkiye yüzünü Batı'ya dönmüş ve Batı'nın yanında yer almıştır. Osmanlı zamanında hanedan, ordu, ve bürokratlar ülkeyi batılaştırmış, 20. yüzyılda ise ordu ve laik siyasi partiler Türk halkını çıkarlarının Batı'da olduğu konusunda halka liderlik sağlamıştır. Bu kadrolar kamuoyunu Batı'ya doğru yönelttiler. Böylece, Türkiye Osmanlı zamanında batılaştı, Atatürk zamanında laiklikle tanıştı ve 1946 yılından itibaren Batı yanlısı bir dış politika izledi ve aynı zamanda çok partili demokratik bir düzene geçti.

Günümüzde ise Türkiye en klasik Orta Doğu klişesine uymaktadır, ki bu dine dayalı güçlü bir hareketin, Adalet ve Kalkınma Parti (AKP) hükümetinin doğuşudur. 2002 yılında iktidara geldiğinden beri AKP Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politika yönelimini değiştirmiştir.

2007 belki de 21. yüzyıl Türkiye tarihi için en önemli yıldır. İlk olarak, bu yıl içerisinde Türkiye iki önemli seçime hazırlanmaktadır: Nisan-Mayıs aylarındaki cumhurbaşkanlığı seçimi ve Kasım ayındaki milletvekilleri seçimleri. İkinci olarak, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) süreci duraklamış görünmektedir. 14 Aralık 2006'da AB Türkiye ile görüşülmesi gereken kimi fasıllarda müzakereleri dondurdu. Görünüşe bakılırsa, AB görüşmeye açılmakta olan fasılları da, Türkiye şu anda pek mümkün görünmeyen bir şartı yerine getirmeden, yani Kıbrıs'taki Rum hükümetiyle ilişkilerini normalleştirmeden, kapatmayacak. Bu gelişmeler Türkiye'nin AB trenini durma noktasına getirdi. Son olarak, 2007'de Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış siyaseti tehlike altında görünmektedir. AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesinden bu yana Türkiye'nin Batı oryantasyonlu dış siyaseti önemli ölçüde dumura uğramıştır. Amerikan kamuoyu araştırmaları şirketi Pew Araştırma Merkezi tarafından 2006 yılında yapılan bir ankete göre Türkiye'de son zamanlarda Amerikan ve Batı yanlısı görüşler zayıflamış ve yine 2006 yılında Alman Marshall Fonu tarafından yapılan diğer bir ankete göre Türk kamuoyunun Orta Doğu Müslümanlar'ın sorunlarına ve İran'ın da dahil olduğu Müslüman ülkelere olan yakınlığı, önemli ölçüde artmıştır. Türkiye nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman'dır. Buna rağmen, uzun zaman boyunca, özellikle de 1946'dan beri bu ülke Batı'ya doğru yönelmiş ve dış politikada Batı ile ortak güdüm politikası izlemiştir. Bu tutumun en büyük müsebbibi Türkiye'deki laik siyasi partilerdir. Bu partiler Türk halkını Türkiye'nin çıkarlarının Batı'da olduğu konusunda yönlendirip, halkın, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Orta Doğu'daki görüşleri dahil olmak üzere, Batılı dış politika hedeflerini desteklemesini sağlamışlardır.

AKP, bu partilerden farklı olarak, iktidara geldiğinde Orta Doğu'daki Müslümanlar'ın sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. AKP hükümeti, Türk dış politikasının Batılı müttefiklerinin politikalarıyla eşgüdüm içeren adımlar atmasını desteklemek yerine, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle olan bağına öncelik verdiği için Türk halkı giderek Müslüman Orta Doğu'ya doğru yönelmektedir. Bu değişim İslam milliyetçiliği şeklindeki yeni ve güçlü siyasi akıma dönüşmekte, ve birçok Türk – AKP'nin fikirlerine paralel olarak – çıkarlarının diğer Müslüman çoğunluğa sahip olan ülkelerle kesiştiğine inanmaktadır.

Şu anda Türkiye hâlâ Afganistan’daki NATO gücünden, teröre karşı mücadeleye ve Irak’a kadar uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmekte olan bir ABD müttefidir. Fakat bu taahhütlere rağmen, AKP Türkiye’yi tehlikeli bir yöne, her geçen gün büyüyen Batı karşıtı kamuoyunun ülkenin Batı’ya olan bağlılığını giderek kısıtladığı bir istikamete doğru sürüklemektedir.

Beş yıllık AKP yönetimi Türkiye’nin sadece Batı’ya olan bağlılığını değil, aynı zamanda Türk laikliğini de zayıflatmıştır. Batı yanlısı dış politika ve laiklik Türk politikasının ayrılmaz ikilisidir. Batı’ya gösterilen zayıf bir siyasi destek kaçınılmaz olarak Türklerin kendilerini İslami kimlik ile özdeşleştirilmesine neden olacaktır. İstanbul merkezli bir sivil toplum kuruluşu (STK) olan TESEV tarafından yapılan yeni bir anketin sonuçlarına göre, AKP’nin 2002 yılında iktidara gelmesinden bu yana Türkiye’de kendilerini Müslüman olarak tanımlayan insanların sayısı yüzde 10 artarken, kendilerini İslamcı olarak tanımlayanların sayısı yüzde 48.5 ile Türkiye nüfusunun neredeyse yarısını teşkil ediyor.

Dolayısıyla, 2007 yılında, Türkiye’nin sadece Batı yanlısı dış politikası değil, laikliği de tehdit altında. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev süresi 16 Mayıs’ta bitmeden önceki bir aylık süre içerisinde yeni bir cumhurbaşkanı seçecek. Cumhurbaşkanı bugüne kadar AKP’nin gücünü denetleye gelmiş olan yüksek mahkeme üyelerini atama ve üniversite rektörlerini ise, akademik personelin oyladığı bir listeden, seçme yetkisine sahiptir. Yargı (özellikle de yüksek mahkemeler) ve üniversiteler, siyaset ile din arasında kalın duvarlar ören Türk laikliğinin kaleleridir. Mahkemeler, türban ve İmam-Hatip Liseleri (İHL) dahil olmak üzere laiklikle ilgili birçok yasayı elden geçirme yetkisine sahip. Şu anda, türbanın üniversite kampüslerinde kullanılması yasaktır. Türkiye’nin laik eğitim sistemi ise İHL mezunlarını üniversitelerde ilahiyat bölümlerine yönlendirmektedir. Mahkemeler ve üniversiteler cumhurbaşkanlığını kazananın eline geçeceğinden önümüzdeki seçimlerde bahisler laiklik açısından yüksek.

Önümüzdeki cumhurbaşkanlığı seçiminin sonucu Türkiye’de laikliğin geleceğini değiştirebilir. Yeni cumhurbaşkanının görev süresi 2014 yılına kadar devam edecek. AKP tarafından seçilen cumhurbaşkanı partisinin imajına uygun olarak yaptığı atamalarla Türkiye için son derece önemli olan türban ve İHL konularını kendi seçmeninin işine gelecek şekilde değiştirme imtiyazına sahip olacaktır. Bu yüzden, laik eğitim ve laikliğin geleceği 2007 cumhurbaşkanlığı seçiminin merkezinde olacaktır.

Aslına bakılırsa, Türk demokrasinin geleceği de 2007’de tehlike altında. AKP Türk demokrasisini 2002 Kasım seçimlerinde beklenmeyen çıkışı sayesinde test etmiştir. AKP’nin Türk seçmeninin azınlığını temsil ediyor olmasına rağmen, siyasetin diğer kanatlarının bölünmüş olması ve yüzde 10’luk oy barajının küçük partilerin mecliste sandalye sahibi olmasına engel olmasından dolayı, sadece barajı geçebilen AKP ve muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 2002 Kasım seçimlerinde meclise girebildiler. Bu hesaba göre, sadece AKP ve CHP’ye verilen oylar, yani toplam oyların yüzde 53’ü bugünkü mecliste temsil ediliyor. Kaldı ki, AKP normalde barajı geçemeyen partilere gidecek olan sandalyeleri aldığından, kazandığı oylara oransız bir şekilde çok daha fazla sandalye elde etmiştir. Daha da ayrıntılı anlatmak gerekirse,

AKP toplam oyların üçte birini almasına rağmen mecliste üçte ikilik bir çoğunluğa sahiptir.

2002’den beri AKP Türkiye’yi yasama organındaki olağanüstü çoğunluğu ve cumhurbaşkanlığı haricinde yürütme organı üzerindeki hâkimiyetiyle yönetmiştir. AKP’nin yasama ve yürütme organları üzerindeki egemenliği – cumhurbaşkanı yasamayı yavaşlatabilir ama veto edemez – Türk demokrasisini dumura uğratmıştır. Böylelikle, seçmenin yüzde 47’sini mecliste temsil dışı bırakan 2002 seçimlerindeki beklenmeyen sonuç neticesinde, AKP’ye muhalefet etme görevi siyasi partilerden, giderek ordu ve mahkemeler gibi kurumlara kaymıştır. Bu gerçek Türk demokrasisini zayıflatmaktadır.

Türkiye geleneksel olarak bir “siyasi çoğunluk marazına” sahne olmuştur. 1950’lerin sonunda Demokrat Parti gibi sağ partiler, 1970’lerde Milli Cephe gibi koalisyonlar ve 1980’lerin sonunda Anavatan Partisi (ANAP), parlamento üzerindeki hâkimiyetlerini, halk tarafından kendilerine verilen, demokratik denetim mekanizmalarını yok sayma yönünde bir izin olarak yorumlamıştır. Son beş yılda AKP benzer bir tutum sergilemiştir. Parti, hareketlerini yargılayan basına saldırmaktadır. Aynı zamanda, AKP Türkiye’nin medya patronları üzerindeki siyasi ve ekonomik baskıları sayesinde medya desteğini arkasına almayı başarmıştır. AKP ayrıca laik mahkemelerin gücünü tanımak istemediğini de herkese göstermiştir. Örneğin 16 Kasım 2005’te AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) Türkiye’nin türbanı yasaklama kararını desteklemesine, bu konuda “içtihat yetkisine mahkemeler değil, ulema sahiptir” diyerek yargıya ve Türkiye’nin Avrupa yolundaki ilerleyişine gölge düşürmüştür.

Ayrıca, genellikle İslamcı hareketlere karşı güçlü bir kalkan görevini üstlenen İstanbul’daki etkili iş çevreleri şimdi AKP’ye karşı düşük profilli bir tutum sergilemeye başladı. AKP’nin İstanbul’un iş çevreleri üzerindeki telkin ve teskin etkisinin yanı sıra, AKP döneminde Türkiye’nin güçlü makro ekonomik performansı bu çevrelerin AKP’ye karşı sert tavır almalarına mani olmuştur. *Forbes* dergisine göre, 2002 yılında İstanbul’da 6 olan milyarder sayısı 2006 yılında 26’ya çıkarak, (resmi döviz kuruna göre) ekonomisi Türkiye’nin 12 katı olan Japonya’daki milyarder sayısını bile sollamıştır.

AKP ile birlikte demokratik denetim mekanizmalarının zayıflamasından dolayı, Türk demokrasisinin geleceği açısından, meclis çeşitli muhalefet partilerine yer vermeli ve halk oyunu mümkün olduğunca fazla temsil etmelidir. Önümüzdeki milletvekilleri seçimlerinde, AKP’nin yükselen “tek parti demokrasisi” eğilimini yok etmek için, değişik partilerin seçime katılımı ve başarısı gereklidir. Ancak, Türkiye’deki laik siyasi partiler hâlâ bölünmüş durumda. Eğer yeni seçimler şu andaki parlamentoda olduğu gibi azınlıkta olan bir partiyi iktidara getirirse, Türk demokrasisi daha da fazla yıpranacaktır.

Şu anki parlamentonun Nisan-Mayıs aylarında yeni bir cumhurbaşkanı seçecek olması, AKP’nin çok yakında tek başına yeni devlet başkanını seçebileceği anlamına gelir. Cumhurbaşkanının yüksek mahkemelere hâkim atama yetkisine sahip olması bu sonucun AKP’ye yargıya nüfuz etme şansını vermesine ve böylelikle Türk demokrasisinde kuvvetler ayrılığının daha da zayıflatmasına neden olacaktır. AKP’nin 2007 yılındaki seçimlerden galip çıkması partiye Türkiye’nin yürütme ve

yasama organları üzerinde tam hâkimiyet ile birlikte yargı ve medyayı etkileme kabiliyeti de verecektir. Böylece, Türkiye’nin 2007 yılında tek partili bir ülke halini alacağını ve Türk demokrasisinin tehlikede olduğunu söylemekle abartmış olmayız.

AKP’nin Türk siyasetindeki baskın konumu ABD’yi kaygılandırmalı çünkü AKP’nin Türk laik dünya görüşünü yıpratması, ülkenin Batı yanlısı dış politika yönelimini zayıflatmaktadır. Türk demokrasisi 2007 ötesinde AKP’yle başa çıkacak kadar güçlü mü? Türkiye’nin laik düzeni ve Batı yönelimli dış politikası bu partinin liderliğinde sürecek mi? 2007 yılı seçimlerinde AKP’ye yardımcı olacak ya da partinin önünü kesecek faktörler nelerdir ve bu bağlamda partinin muhtemel rakipleri kim olacak? En son olarak, Türkiye tarihi için bu son derece önemli dönemin ABD için yankıları nelerdir ve Amerika Türkiye’nin Batı yanlısı dış politika eğilimini korumak için ne yapmalı?

Bu sorulara cevap vermek için, öncelikle AKP’nin 2002 yılından sonra laikliği ve Batı yanlısı dış siyasetini nasıl erozyona uğrattığına bakmak lazım. Daha sonra, Türkiye’nin laik demokrasisine ve Batı yanlısı dış politikasına yönelik AKP’nin gelecekteki olası etkilerini anlamak için bu iki dinamiğin köklerini analiz etmek gerekir. Bu basamak çalışmanın son bölümünde 2007 Türk seçimlerinin önemine ışık tutacaktır. Başka bir deyişle, AKP’nin bu yıl seçimlerdeki sonuçlarını etkileyen faktörler neler olacaktır, AKP 2007 seçimlerinden galip çıkarsa nasıl bir Türkiye ile karşı karşıya kalacağız, ve Vaşington’un Türkiye’nin Batı yanlısı politikasını ve laik demokrasiyi korumada bu ülkedeki müttefikleri kimlerdir?

AKP'nin Dış Politikası: Laik Düşünce Yapısının Yıpranması ve İslam Milliyetçiliğinin Yükselişi

AKP Türk siyasetinde dağları yerinden oynatmıştır. Türkiye çoğunluğu Müslüman olan bir ülkedir. Fakat uzun zamandan beri, liderlerinin vizyonu sayesinde, Türkiye yüzünü Batı'ya dönmüş ve Batı'nın yanında yer almıştır. Osmanlı zamanında hanedan, ordu ve bürokratlar ülkeyi batılaştırılmış, 20. yüzyılda ise ordu ve laik siyasi partiler Türk halkını çıkarlarının Batı'da olduğu konusunda halka liderlik sağlamıştır. Bu kadrolar kamuoyunu Batı'ya doğru yönelttiler. Böylece, Türkiye Osmanlı zamanında batılaştı, Atatürk zamanında laiklikle tanıştı ve 1946 yılından itibaren Batı yanlısı bir dış politika izledi.

Son zamanlarda ise Türk kamuoyunun ülkenin geleneksel Batılı müttefiklerine (ABD, Avrupa ve İsrail) olan desteği ve bu ülkelere karşı hissettiği yakınlık duygusu son derece azalmıştır. Türk kamuoyunun Batı'ya karşı tavırları büyük ölçüde soğurken, Müslüman Orta Doğu'ya karşı tavırları ise sıcaklaşmıştır. Örneğin 2002'den önce, ABD Türkler tarafından sevilen ülkeler arasında üst sıralarda yer alırken, çoğu Türk Orta Doğu'ya karşı sempati duymazdı. Türkler genelde Kuzey Kıbrıs ve Azerbaycan gibi kimi ülkeler hariç diğer ülkelere kolaylıkla sempati duymaz, kaldı ki Azerbaycan'ın aldığı taraftarlık oyu bile yüzde 60 civarlarındadır. Buna rağmen, 1999 yılında, Türklerin yüzde 52'si – Türk kamuoyu yoklamaları için muazzam bir rakam – ABD'yi beğendiklerini söylemekteydi bugün ise kamuoyunun yalnızca yüzde 12'si ABD'ye sıcak bakmakta.¹ Diğer yandan 2006 yılında yapılan ve kamuoyunu ölçmek için “termometre” adlı yöntemi kullanan “Transatlantik Eğilimler” adlı bir kamuoyu yoklaması Türklerin yüzde 43'ünün İran'a ılımlı baktığını göstermiştir.²

Bu eğilimler son zamanlarda ortaya çıkan bir olguyla, AKP'nin 2002'deki çıkışından beri İslamcı unsurlarla güçlenen Batı karşıtı milliyetçiliğin yükselişiyile âlâkâli görünüyor. Bu yeni Batı karşıtı milliyetçi öğeler, bu mesajı taşıyan belirli kültürel ürünlerin ortaya çıkmasıyla – aşırı ABD ve Yahudi karşıtı bir film olan Kurtlar Vadisi³ ve 2006'nın Şubat ayında Trabzon'da Katolik bir rahibin öldürülmesi— ülke dışında da dikkat çekti.⁴

Peki bu İslam milliyetçiliği nereden kaynaklanıyor? AKP'ye kadar Türk liderler halka ülkenin çıkarlarının Batılı müttefiklerinden yana olduğunu açıklayıp, halkın Amerika'ya karşı olan negatif tutumunu bile değiştirerek, halkı Batı yanlısı dış politikayı desteklemeye ikna etmekteydiler. Bunun bir örneği eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır. Özal, fikren halk bazında popüler olmamasına rağmen, Türkiye'nin 1991'deki Körfez Savaşı'nda ABD'yi desteklemesi gerektiği savını şiddetle savundu ve sonuç olarak Türk halkını Amerika'nın arkasına almayı başardı. Bu örnek bugün AKP için verilemez. AKP Orta Doğu'daki Müslüman ve

¹ “America's Image Slips, but Allies Share U.S. Concerns over Iran, Hamas,” The Pew Global Attitudes Project, 13 Haziran 2006. Online erişim için: (<http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=252>).

² Transatlantic Trends 2006 Partners, “Transatlantic Trends: Key Findings 2006,” The German Marshall Fund of the United States and Compagnia di San Paolo. Online erişim için: (www.transatlantictrends.org/trends/).

³ “Controversial Iraq Film Breaks Record in Turkey,” Agence France-Presse, 7 Mart 2006.

⁴ “Roman Catholic Priest Shot Dead in Turkey,” Agence France-Presse, 5 Şubat 2006.

İslamcı meseleriyle yakından ilgilenmekte. Hükümet, Batılı ülkelerle eşgüdümlü bir dış politika izlemek yerine, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bağına öncelik verdiği için Türkler Müslüman Orta Doğu'ya doğru yönelmeye başladılar. Bu geçiş devresi İslam milliyetçiliği için zemin oluşturuyor ve birçok Türk de – AKP hükümetinin politikasına uygun olarak – çıkarlarının Müslüman ülkelerle uyuşturduğuna kanaat getiriyor.

“STRATEJİK DERİNLİK,” YA DA TÜRK HALKININ MÜSLÜMAN ÜLKELERE YÖNELTİLMESİ

Bu bağlamda, AKP'nin uygulamaya koyduğu, “Stratejik Derinlik” adı verilen yeni ve sofistike dış politikasını ve bundan kaynaklanan İslam milletçiliğini yakından incelememiz gerekmektedir.⁵

Stratejik Derinlik teorisi aslında kendi başına negatif bir kavram değildir.⁶ İlk bakışta bu kavram Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki “bölgesel odaklı dış politika” çabalarına benzemektedir. Stratejik Derinlik teorisine göre Türkiye, Orta Doğu ve Müslüman Dünyası (teori bu ikisini bir sayar),⁷ Batı (Avrupa ve ABD), ve Orta Asya gibi birçok “jeokültürel havzanın” arasında yer almaktadır. Türkiye yalnızca bu havzalarla ve dolayısıyla bütün komşularıyla iyi ilişkiler geliştirirse bölgesel bir güç haline alabilir.⁸

Bu iyi niyetli politikanın sonuçları ise sorunlu. Stratejik Derinlik teorisi Türk dış politikası bağlamında karşı devrimcidir. Öncelikle teori, Türkiye'nin Batı'daki yerini doğal ve verili varsaymayıp Türkiye'nin Müslüman Dünyası'na/Orta Doğu'ya, Batı'ya verdiği önemi vermesini öneriyor.⁹ Bu teori, Türkiye'nin Batı yanlısı yönelimini “yabancılaşma” olarak adlandırıp bu dış politikanın ülkeyi “global güç merkezlerinin bölgesel temsilcisi” olarak gösterdiğini iddia ederek Türkiye'yi geleneksel dış politika yöneliminden saptırmaktadır.¹⁰ Türkiye'nin Batı'dan saparak diğer “jeokültürel havzalarla” aynı mesafeye yaklaşması Soğuk Savaşın başlangıcından beri Türk dış politikasında en önemli paradigma değişikliğidir.

İkinci olarak, Stratejik Derinlik teorisi Türkiye'nin bütün komşularıyla ilişkilerini düzeltmesi gerektiğini söylemekle birlikte, diğer bir “yabancılaşma” örneği olarak gördüğü ve Türkiye'nin uzun zamandır yakın ilişki içinde olduğu İsrail'le olan ilişkilerinden sakınması gerektiğini iddia eder.¹¹ Teorinin neticesinde, Türkiye sadece Gürcistan gibi ülkelerle değil (Ankara 1990'ların sonunda bu ülke ile ilişkilerini zaten sağlamlaştırmıştı), aynı zamanda İran ve Suriye ile de ilişkilerini geliştirdi. Türk dış politikası Tahran'ın İslamcı rejime ve Şam'ın PKK'ya destek vermesi nedeniyle uzun zaman İran ve Suriye'yle arasına mesafe koymuş olmasına rağmen, Stratejik Derinlik politikası Türkiye'nin Şam ile, ve, aynı ölçüde olmasa da, Tahran ile olan bağlarında

⁵ Bu kavram üzerine daha fazla bilgi almak için teorinin kurucu babası Ahmet Davutoğlu'nun ayrıntılı çalışması, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*'na bakınız. (İstanbul: Küre, 2003).

⁶ Stratejik Derinlik teorisinin kapsamlı bir eleştirisi ve Türkiye için önemi hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Alexander Murinson, “The Strategic Depth Theory of Turkish Foreign Policy,” *International Journal of Middle East Studies* 42, no. 6 (Kasım 2006).

⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, sayfa 132.

⁸ A.g.y., *passim*.

⁹ A.g.y., s. 9, 129–142.

¹⁰ A.g.y., s. 57.

¹¹ A.g.y., s. 57.

çok, ama çok pozitif yön değişikliğine neden oldu.¹² Türkiye'nin Kuzey Irak'taki PKK varlığı konusundaki endişelerinin yanısıra olarak İran ve Suriye'nin bu bölgede Kürt milliyetçiliğinin tırmanmasından korkması, Türkiye'nin İran ve Suriye ile olan ilişkilerini geliştirmesine yardım etmiştir. Türkiye'yi Müslüman ve Orta Doğu jeokültürel havzalarının bir üyesi olarak gören Stratejik Derinlik teorisi bu süreci hızlandırmış, örneğin Türkiye ve Suriye arasında geçmişte yaşanan gerilimlerin, Şam'ın PKK'ya yataklık etmesinden dolayı Türkiye'nin Suriye'ye olan kızgınlığının yapay olduğunu iddia etmiştir.¹³

Stratejik Derinlik teorisi Türk dış politikasını değiştirmiştir. Teorinin ana kitabı, “Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu,” Türk dış politikasındaki bu değişikliklere ışık tutmaktadır. Örneğin kitabın Türkiye'nin İslam Konferansı Örgütü'ne katılımını teşvik etmesi¹⁴ ve AKP'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Temmuz 2004'de Türkiye'nin bu örgütün başkanlığını üstlenmesi bir tesadüf değildir.

Teori Türk dış politikasının geleceğine de ışık tutmakta. Mesela teori Türkiye'nin Batı'nın yanı sıra ancak “Müslüman/Orta Doğu jeokültürel havzasıyla” ilişkilerini sağlam tutmasıyla bölgesel bir güç olarak yükseleceğini iddia eder.¹⁵ Bu kavrama göre hareket etmekle Türk dış politikası Müslüman ülkelerle olan yakınlığı ön plana çıkarmış ve onların meselelerine arka çıkmıştır. AKP-Hamas ilişkisi bu tutumun bir örneğidir. Batı'nın ve Batı yanlısı Türklerin eleştirilerine rağmen, AKP yönetimi 2006 yılında Hamas'ın askeri lideri Halid Meşal ile Ankara'da görüştü.¹⁶ AKP bu ziyareti savunmaya, Meşal ile görüşmeye ve Batı'nın Hamas'ı izole etme çabalarına genellikle karşı çıkmaya devam ediyor. Mısır ve Ürdün İhvan'ı (Müslüman Kardeşler Hareketi) büyük bir iç tehlike olarak görüp onun uzantısı olan Hamas yönetimiyle bağlantı kurmaktan kaçınırken, politikalarıyla AKP İhvan'a ve bu örgütün Filistin'deki kolu olan Hamas'a zeytin dalı uzatmıştır.

AKP aynı zamanda ABD'yi eleştiren bir Orta Doğu dış politikasını benimsemiştir. Örneğin AKP'nin kimi üst düzey yöneticileri ABD ordusunun Irak'taki operasyonlarını “soykırım” olarak adlandırdılar.¹⁷ Buna benzer bir şekilde 2003 ve 2004 boyunca AKP Amerika'nın Orta Doğu'daki dış politikasını sert bir dille eleştirmiştir.¹⁸ Kaldı ki, konu birçok Orta Doğu ve Müslüman meselesine geldiğinde, AKP Batı'nın yanında değil, çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin yanında durmaktadır. Örnek vermek gerekirse, 2006 yılının Mart ayında Erdoğan Sudan'ın başkenti Hartum'da Arap Birliği zirvesinde bir konuşma yapmıştır. Libya'nın

¹² Soner Çağaptay, “A Turkish Rapprochement with Middle East Rogue States?” *PolicyWatch* no. 825 (Washington Institute for Near East Policy, 9 Ocak 2004). Online erişim için: (<http://washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1703>).

¹³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, s. 147.

¹⁴ A.g.y., s. 264–268.

¹⁵ A.g.y., s. 256–264, 396–453.

¹⁶ Amberin Zaman, “The World; Turkey Allows Hamas Visit; a Delegation from the Militant Group Meets with the Foreign Minister, Prompting Criticism from Israel. U.S. Expresses Concern,” *Los Angeles Times*, 17 Şubat 2006.

¹⁷ Selcan Hacaloğlu, “Turkish Demonstrators Protest U.S.-Led Offensive in Iraq; Senior Turkish Lawmaker Accuses U.S. of ‘Genocide’ in Iraq,” AP Worldstream, 26 Kasım 2004.

¹⁸ Michael M. Gunter, “The U.S.-Turkish alliance in disarray,” *World Affairs*, Kış 2005.

diktatörü dahil olmak üzere Arap ülkelerinin devlet başkanlarına hitap ederken şöyle demiştir: “gelişmiş ülkeler bizi terörle uğraştırıp bize silah satıyorlar.”¹⁹

ABD’nin Ödediği Bedel: Türkiye’nin ABD’ye Karşı Tutumu İlmihyken Şimdi Soğudu. 2005’ten beri, AKP Amerika ile ilişkilerini düzeltmek için çaba göstermiş fakat partinin dış politikada başlattığı dönüşüm bâki kalmıştır: AKP Orta Doğu’daki Müslüman meseleriyle ilgilenmeye devam etmekte, Türkler ise Müslüman Orta Doğu’ya doğru yönelmekteler. Türklerde büyük hayal kırıklığına neden olan Vaşington’un Kuzey Irak’ta PKK terörüne karşı harekete geçmek istememesinin de yardımıyla, Türkler ile Batı’nın bağı belki de geri dönüşü olmayan bir darbe yemiştir (burada Türk kamuoyunun AB’ye²⁰ ve ABD’ye karşı giderek soğuyan tavırları bunun kanıtıdır).

Erdoğan öncesi dönemde, genelde Türklerin yarısından fazlası ABD’yi desteklerken, Pew Araştırma Merkezi’nin 2006 yılında yaptığı kamuoyu yoklaması bugün Türklerin yalnızca yüzde 12’sinin Amerika’ya olumlu baktığını ortaya çıkardı. Bu ankete göre, ABD Türkiye’de Mısır ve Ürdün’den daha az puan topluyor.²¹ Bu gerçeğin Irak Savaşıyla da kısmen âlâkalı olduğu söylenebilir. Fakat Türkiye’deki ABD’ye olan desteğin seviyesinde görülen düşüş Mısır ve Ürdün’dekinden çok daha fazla. Ürdün’deki Amerika’ya olan destek seviyesi 2002’de yüzde 25’ten 2006’da yüzde 15’e düşerken, bu rakamlar Türkiye’de 1999’da yüzde 52’den²² 2006’da yüzde 12’ye düşmüştür.

Başka bir deyişle, bazı Müslüman ülkelerde ABD’ye karşı tutumu soğuktan daha soğuğa dönerken, Türkiye’de bu tutum ılımlıdan dondurucu soğuğa dönüştü. Türkiye’nin ABD’ye karşı tutumu diğer Müslüman çoğunluğa sahip ülkelere göre nasıl ve neden daha çabuk bozuldu? AKP’nin idaresi altında, Müslüman Orta Doğu’yla olumlu ilişkiler merak ve sevdasının derinleştirdiği Türkiye’de Amerikan karşıtı görüşlerle ilgili not edilmesi gereken bazı hususlar var.

Laik Düşünce Yapısının Yıpranması. 2005 yılından itibaren ABD’ye karşı benimsediği daha olumlu söylemine karşın, AKP hâlâ Müslüman ve İslamcı meselelere karşı güçlü bir yakınlık duygusu beslemekte ve hatta bunu bazen Türk halkının meseleleriyle karıştırmaktadır. 2006 yazındaki İsrail ve Hizbullah arasındaki savaş boyunca Erdoğan İsrail’i “Lübnan’daki *Filistinlileri* temizlemeye çalışmakla” suçlayıp yerden yere vurdu²³ fakat aynı gün meydana gelen ve beş Türk askerinin

¹⁹ “Terörle Uğraştırıp Silah Satıyorlar,” *Sabah* (İstanbul), 28 Mart 2006 (vurgu eklenmiştir). Online erişim için: (<http://arsiv.sabah.com.tr/2006/03/28/siy107.html>).

²⁰ Alman Marshall Fonu’nun bir araştırmasına göre, Türkiye’nin AB üyeliğine olan desteği yüzde 2004 yılında 73’ten 2006 yılında yüzde 54’e düşmüş, ve Türklerin AB’ye karşı olan yakınlıkları 100 puanlık ölçekte 2004 yılında 52’den 2006 yılında 45’e düşmüştür. Online erişim için:

(www.transatlantictrends.org/trends/doc/2006_TT_Key%20Findings%20FINAL.pdf). Pew Merkezi’nin bir anketine göre, Türk kamuoyunun ABD’ye olan desteği 1999/2000 yıllarında yüzde 52’den 2006 yılında yüzde 12’ye düşmüştür; online erişim için (<http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=252>).

²¹ “America’s Image Slips, but Allies Share U.S. Concerns over Iran, Hamas,” The Pew Global Attitudes Project, 13 Haziran 2006. Online erişim için: (<http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=252>).

²² 1999/2000’de , Türklerin yüzde 52’si ABD’ye karşı olumlu görüşler ortaya koymuşlardır. Online erişim için: (<http://pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=252>).

²³ Dan Bilefsky, “Turkey and Europe: Why Strained Friendship Is Fraying,” *New York Times*, 8 Kasım 2006 (vurgu eklenmiştir).

şehit olmasıyla sonuçlanan PKK terör saldırısından bahsetmeyi unuttu. Bu bağlamda Edoğan’ın yorumları gelişen olaylara karşı orantısız bir ilgisinin olduğunu gösteriyor: Türk askerleri ile ilgili olayları yorumlayıp Türk milletçiliğini gündeme getirmek yerine kendisi Hizbullah ile ilgili yorum yapıp başka Müslümanların sorunları için dayanışma mesajları vermeyi seçti. AKP uluslararası sınırları (ilki Türkiye ve Irak arasındaki sınır; ikincisi İsrail Lübnan arasındaki sınır) ihlal eden iki terör örgütü PKK ve Hizbullah arasındaki benzerlikleri görmezden gelmekle yetinmeyip, aynı zamanda diğer Müslüman ülkelerdeki sorunların Türkiye’nin sorunlarından daha önemli olduğu imajını da vermektedir. Bu gerçek AKP’nin laik düşünce yapısını yıpratın ve Türkiye içinde çok ciddi sonuçlar doğuran dış politikasının bir örneğidir.

Bu politikalar neticesinde ülkede Yahudi düşmanlığı ortaya çıkmıştır. Medyada son zamanlarda Yahudi karşıtlığı kusan makaleler yazılıp çizilmiştir. Bu, İspanyol Engizisyon’undan ve Nazilerden kaçın Yahudilere kol kanat germekle övünen bir ülke için korkunç bir gelişmedir. 2006 yazında İstanbul’da gerçekleşen İsrail karşıtı bir gösteri 100,000’e yakın insan topladı.²⁴ AKP’den önce İsrail karşıtı protestolar toplasa toplasa bir kaç yüz radikal mücahiti toplardı.

Eğer din AKP’nin dış politika vizyonunun bir parçasını oluşturuyorsa, partinin Türkiye içindeki emelleri ise diğer parçasını oluşturmaktadır. AKP 28 Şubat 1997 yılındaki olaylardan, yani selefi Refah Partisi’nin (RP) toplumsal memnuniyetsizlik neticesinde iktidardan uzaklaştırılmasından dersini aldı, ve şu anda yalnızca halkın desteğini arkasında aldığı takdirde iktidarda kalacağını biliyor.

AKP’yi meşgul eden sorun çoğu Türk vatandaşının bu partiyi, en azından şimdilik, savunmamasıdır. Bu yüzden parti, ülke içindeki desteğini arttırmak için basit bir taktik olan ve şimdiye kadar AKP’nin işine yarayan, Batı aleyhtarı popülist dış politikaya güvenmektedir. Bu politika neticesinde Türkiye’nin sadece ABD’ye ve Batı’ya olan tutumu değişmiyor, AKP aynı zamanda İslam milliyetçiliğini besleyerek dış politikası için de büyük destek topluyor. Eğer Türkler dış siyaset ortamında kendilerine Müslüman olarak bakıyorlarsa, bir gün kendilerini iç siyaset ortamında da böyle göreceklerdir. Türkiye’de İslamcı düşüncelerin arttığının açık bir işareti İslamcı medyadaki muazzam büyümedir. Son dört yılda İslamcı gazetelerin sayısı hızlı bir biçimde artmıştır. İslamcı basının Türkiye’deki toplam tirajı 2001 yılından bu yana neredeyse üç katına, 441,200’den 1.1. milyon okuyucuya çıkmıştır.²⁵

Peki Türk laikliği ve Türklerin Batı’nın yanında durma isteği son beş yıldır AKP öncülüğünde süregelen güçlü değişikliklerin karşısında ne kadar dayanıklı olacak? Bu soruya cevap vermek için, Türkiye’deki laikliğin ve Batı yanlısı dış politika eğiliminin köklerine ve bu iki gücün geçmişte İslamcılar tarafından dayatılan zorluklarla nasıl baş ettiğine daha dikkatli bir şekilde bakmamız gerekir.

²⁴ “Turkish Groups Stage Protests against Israel, USA over Lebanon,” BBC Monitoring Europe, 30 Temmuz 2006; ve “Yüzbinlerden İsrail’e Öfke Seli,” *Yeni Şafak* (İstanbul), 10 Temmuz 2006. Online erişim için: (www.yenisafak.com.tr/arsiv/2006/temmuz/10/g01.html).

²⁵ Zeynep Eroğlu tarafından “Haftalık Ortalama Gazete Satışlarından” yapılan hesaplamalar, *YAYSAT-MDP*, 4 Mart 2007; online erişim için: (www.netgazete.com/ratingtiraj/tiraj.htm) ve “Ulusal Gazetelerin Haftalık Satış Ortalamaları”, *Dördüncü Kuvvet Medya*, 2001; online erişim için: (www.dorduncukuvvetmedya.com/tiraj/tiraj.htm).

Geçmişten Günümüze Türk Laikliği

Türkiye laik bir demokrasi olmaya ancak Türkler Batı’yla olan güçlü bağı sürdürdükçe devam edecektir. Türk laikliğinin temelleri, Türklerin tarihi olarak kendilerini Batı’da görmek istemelerine dayanmaktadır. Bu düşünce yapısı Osmanlı Devleti’ndeki elit tabakada doğmuş ve oradan hızlı bir şekilde halka yayılmıştır. Sanılanın aksine, Türklerin Batı’yı benimsemesi 20. yüzyılda meydana gelmiş bir olgu değildir. Türkler Avrupa’ya daha önce, Osmanlı döneminde döndüler ve bunu büyük bir hevesle uzun süre nereye ait olduklarını sorguladıktan sonra yaptılar.

Avrupalıların Osmanlı Üzerindeki Zaferi. Avrupa’ya büyük bir hızla yayıldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu 1683 yılında Viyana’da Avrupalılar tarafından ciddi bir askeri yenilgiye uğratıldı. Viyana’dan sonra Macaristan’ın, ve ayrıca Hırvatistan ve Romanya’nın bazı kısımlarının Avusturyalı Habsburglara yitirilmesi Osmanlı’da art arda gelen şoklara neden olan ve diğer bölgelerin de kaybıyla sonuçlanan bir domino etkisi yaratmıştır.¹ O zamana kadar Osmanlı askeri açıdan Batı Avrupalılardan üstündü ve bu ülkelere siyasal açıdan kendisinden daha düşük seviyedeymiş gibi davranıyordu. Örneğin 1536 yılında Fransa Kralı Birinci Fransuva Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman’a yazdığı mektupta Habsburglara karşı yardım istemiştir. Kanuni Fransuva’ya cevap yazarak, ve kendisine “Sen ki Fransa Vilayeti’nin Françesko’sun,”² olarak hitap ederek Fransa’nın Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı bir eyalet olduğuna işaret ederken kendisini ise şöyle tanımlamakta:

Ben ki Sultanlar Sultanı zamanın inkâr edilemeyecek hükümdarı, eksik hükümdarlara dünya kolaylık gösteren ihsanı bol melikim. Akdeniz ve Karadeniz’i, Rumeli ve Anadolu’nun, Şam, Halep, Karaman ve Rum’un, vilayet-i Dulkadriye’nin, Diyârbekr’in, Azerbaycan ve Van’ın, Budun, Tamsıvar vilayetlerinin ve Mısır’ın, Mekke’nin, Medine’nin ve Kudüs’ün, Allah’tan başka yardım dilemeyen tüm Arap diyarının ve Yemen’in, Bağdat, Basra, Cezayir vilayetlerinin ve dahi nice memleketlerin ki mürşit-i kiram ve büyük ecdadımın – Allah şahittir- üstün kuvvetleri ile fethyledikleri ve tüm bu büyüklükleri üzerinde toplayan dahi ateş yağdıran kılıcımın müthiş zaferleri ile fethylediğim nice diyarın sultanı ve Padişah Hazret-i Sultan Bâyezıd oğlu Sultan Selim Hân oğlu Sultan Süleyman Şâh Han’ım...³

Osmanlı’daki bu gurur Viyana ve sonrasındaki 18. yüzyıl mağlubiyetlerinde öylesine ciddi bir darbe aldı ki Osmanlı’nın Batı üstünlüğüne tepkisi bunun bir inkârı şekli bile aldı. Osmanlı’nın Viyana’daki yenilgisinden kısa bir süre önce, Seyahatnâme adlı eseriyle ünlü Osmanlı gezgini Evliyâ Çelebi, Osmanlı idaresi altındaki Macarları, Osmanlı’nın baş düşmanı Almanlarla (Avusturyalılarla) şöyle karşılaştırmıştı:

Avusturyalıların... savaşmaya yürekleri yoktur ve kılıç ve at insanı değillerdir... Osmanlı askerleri gibi omuzlarından ateş açamazlar... Ayrıca, gözlerini kapatıp avazları çıkana kadar bağıryorlar... [Macarlar] Avusturyalılar gibi esirlerine işkence yapmazlar... her ikisi de kâfir olmasına rağmen, Macarlar daha muteber ve

¹ Viyana sonrası Osmanlı tarihine ilişkin olarak klasik bir çalışma olan Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London: Oxford, 2001) adlı esere bakınız.

² Tariq Ali, “Mullahs and Heretics” *London Review of Books* 24, no. 3 (7 Şubat 2002). Online erişim için: (www.lrb.co.uk/v24/n03/ali_01_.html).

³ A.g.y.

temizdir. Avusturyalılar gibi yüzlerini her sabah idrarla yıkamazlar, Osmanlılar gibi su ile yıkarlar.⁴

Osmanlılar, Batı'nın hızına ayak uydurmak için Batılı kurumları ve teknolojiyi getirttikleri 18. yüzyılın başındaki “Lâle Devri” dönemi hariç, Viyana'dan sonra Batı'yı gözardı ettiler. “Lâle Devri” de şiddetli bir Batı aleyhtarı ayaklanmayla son buldu ve Osmanlılar 18. yüzyılın geriye kalan kısmını kendilerini sorgulamakla geçirdiler.

Askeri Batılaşma. Nihayet, 18. yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı hanedanı ve elit tabaka Batı'nın üstünlüğüne teslim olup, Avrupa'yı yenilgiye uğratmanın tek yolunun Avrupalı olmaktan geçtiği sonucuna vardılar. Avrupa ile karşılaştırıldığında Osmanlı zayıflığının en çok belli olduğu alan askeriye olduğu için, imparatorluk öncelikle Avrupalı bir ordu kurmaya karar verdi.

Dolayısıyla, Osmanlı hanedanı Rus örneğinden hareket ederek ve Japonya'nın daha sonraki modernizasyon çabalarının işaretini verircesine askeri modernizasyona koyuldu. Padişah 1773 yılında o zamanlarda bütün Avrupa güçlerinin askeri omurgası olan Batılı bir donanma kurmak için modern, Batılı bir askeri okul açtı: *Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn*. Bu okulun müfredatı seküler, bilimsel, ve Avrupalıydı. Zamanla, bu okula benzer okulların sayısı giderek arttı ve bunların hepsi Batılı ve seküler müfredata sahipti.⁵ Bu okullar, *Nizamı Cedid*'i oluşturan ve zamanla geleneksel Osmanlı ordusundaki Yeniçerilerin yerini alan Batı yanlısı subaylar yetiştirdi. Osmanlı'nın deneyi başarıyla sonuçlandı. 19. yüzyılın başında, Nizam-ı Cedid Ordusu 22,700 askere ve 1,600 subaya sahipti.⁶ Bu süreç 1826 yılında II. Mahmud'un Yeniçeri ocağını kaldırmasıyla ve bu ocağın yerini giderek seküler düşüncelere sahip ve Batı eğitimi almış subaylara sahip düzenli bir Batılı Osmanlı ordusunun almasıyla sonuçlanmıştır.

Osmanlı'nın askeri modernizasyonu son hızla ilerlerken, askeriye dışındaki alanlarda batılaşma çok yavaş bir şekilde gidiyordu. Buna rağmen imparatorluk askeri alanın dışında birçok Batılı ve seküler kurum kurmayı başarmıştır. Bunların en başarılı örneklerinden biri, 1859 yılında devlet memurlarını ve diplomatları eğitmek için kurulup, günümüzdeki Dışişleri Bakanlığı'nın temelini oluşturacak, bütünüyle Batılı, seküler diplomatlar yetiştiren Mekteb-i Mülkiye'dir. Zamanla Osmanlı bürokrasisi de çoğunlukla seküler ve Batılı bir hal almaya ve batılaşmayı ilerletme çabalarına katılmaya başladı.

Askeri alanın dışında ise, Osmanlılar birçok eski kurumu korumakla toplumda bir ikileme neden oldular. Örneğin, imparatorluğun 1916 yılında çökmesinden birkaç yıl önce Osmanlı tebaası hem seküler hem de dini müfredata dayalı okullarda okuma olanağına sahipti.

Osmanlı ordusu kendisini bu tarz bir bölünmeden korudu. Ordu tamamıyla seküler bir eğitim sistemini benimseyerek talebelerin harp okuluna geldiklerinde Batılı

⁴ Evliyâ Çelebi, *Seyâhat-nâme*, der. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), cilt 7, s. 224–225.

⁵ Bu okulların bazıları şunlardır: 1795'te kurulan *Mühendishane-i Berri-i Hümayûn*, 1827'de kurulan *Mekteb-i Tibbiye*, 1833'te kurulan *Mekteb-i Harbiye* ve *Mekteb-i Ülum-i Harbiye*'dir.

⁶ William Hale, *Turkish Politics and the Military* (London: Routledge 1994), s. 15.

düşüncelere sahip olmasını sağlamıştır. Bu yapı ordu içinde ideolojik ikilem olasılığını ortadan kaldırmıştı. Sistem aynı zamanda asker sınıflarının en üstten en altındakine kadar batılaşmasını sağlıyordu.

Osmanlı Mirası ve Modern Türkiye. Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı ile yüz yüze gelmesinin modern Türkiye için dört sonucu olmuştur.

1. **Batılı kurumları benimsemesi:** Osmanlılar Avrupa’nın üstünlüğünü kabul ettikten sonra, Batılı bir ordudan seküler toplumun tohumlarını oluşturacak çeşitli kurumlara kadar birçok siyasi ve askeri yapı oluşturdular.
2. **Atatürk’ün yolunun açılması:** Türklerin erkenden Batı ile karşı karşıya gelmesi Atatürk zamanındaki batılaşma çabaları için bir altyapı oluşturdu.
3. **Ordunun batılaşması:** Osmanlı’nın modernizasyon deneyimi sayesinde, ordu Türkiye’nin ilk ve en çok batılaşmış kurumu olmuştur. Türk ordusu daha sonra Atatürk yönetiminde bütünüyle laikleşmiştir ve hâlâ Batılı ve laik olmaya devam etmektedir çünkü bundan başka hiçbir siyaset hafızası yoktur.
4. **Türklerin Batı’ya doğru yöneltilmesi:** Önce Osmanlı hanedanı sonrasında ise ordu ve bürokrasi Türklerin yönünü Batı’ya çevirdiğinden bu gruplar Türkiye’deki Batı yanlısı kamuoyunu oluşturan güç haline gelip ülkenin geri kalanını da peşlerinden çektiler.

ATATÜRK’ÜN SİYASİ GÖRÜŞÜ

Osmanlı geçmişinin yanı sıra, laikliğin Türkiye’de kök salmasının ikinci nedeni Atatürk’ün mirasıdır. Mustafa Kemal Atatürk Osmanlı’nın Batı ile yarım yamalak olan ilişkisini, daha güçlü, halk tarafından desteklenen ve laik bir hale getirip Türkiye’nin Batı’ya bağlanmasını sağlamıştır.

20. yüzyılda Türkiye’deki batılaşma hareketinin liderinin Osmanlı ordusundan çıkması tesadüf değildir. Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkıp topraklarını işgal ettiğinde Atatürk Osmanlı’nın en batılaşmış kurumu olan orduda çok önemli bir yerdedi. Dağılmış Osmanlı ordusunu ayağa kaldırıp halk hareketi düzenleyen Atatürk Türkiye’yi Ermeni, Fransız ve Yunan işgallerinden kurtarmıştır. Atatürk’ün başarısı önemli bir tarihi gelişmeydi. Sömürgeciliği bertaraf etmekle, Atatürk Türkiye’nin sömürgeciliğe tepki olarak büyüyen Batı karşıtlığından kurtuluşunu garanti altına almıştı. Yine de Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupalıların elinde eziyetli bir şekilde yıkılmasının acı hatırası Türklerin Batı’ya şüpheyile yaklaşmasına neden olmuştur. Bu his aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kabaca hazırlanan ve İtilaf Kuvvetlerinin Osmanlı’yı paylaşıp sömürgeleştirme emellerinin ispatı olan Sevr Antlaşması’ndan sonra ortaya çıkan “Sevr Sendromu” olarak da bilinir.

Topyekûn Batılılaşma. Atatürk Türkiye’yi kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda bu ülkeyi Osmanlı ordusunun modelinde bütünüyle Batılı yapmaya çalışmıştır. Atatürk zamanında Osmanlı ordusu batılılaşmış ve giderek seküler bir hal almıştı. Bir subay olan Atatürk, Osmanlı modernizasyonunun askeri alan dışında bölük pörçük olduğunu biliyordu. Siyasi olarak hem Doğulu hem de Batılı olan Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesine rağmen İmparatorluğun Batılı ordusu ayakta kalmış, Türkiye’yi İtilaf Güçlerinin işgalinden kurtarmak için bir araç görevini görmüştü. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesine sebep olarak gördüğü siyasi ikilemi sona erdirmeyi amaç edinmişti.

Böylelikle Atatürk Osmanlı ordusunun örneği doğrultusunda, Türkiye’yi laik bir ulus devlet ve tamamıyla batılaşmış bir ülke yapmak için bir strateji izlemiştir. 1923 yılında cumhurbaşkanı seçildikten sonra 1930’lara kadar bu yönde birçok devrim yapmıştır.⁷ Zaman içerisinde Atatürk Halifelik’ten Mecelle’ye kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun eski kurumlarını kaldırıp bunların yerine laik kurumlar getirmiştir. Her ne kadar şimdi İslamcılar ve 2002’den beri AKP tarafından yapılan atamalarla tehdit ediliyor olsa da, Atatürk’ün bürokrasiyi topyekûn laikleştirmiş olması bürokratları batılaşmanın itici güçlerinden birisi haline getirdi.⁸ Atatürk’ün en önemli devrimi 10 Nisan 1928 tarihinde Türk meclisinin İslam’ı Türkiye Devleti’nin resmi dini olarak kabul eden maddeyi anayasadan çıkarmasıdır.⁹ Sonuç olarak Atatürk, Türkiye’yi bütünüyle laik, yalnızca laik kanunlara sahip olan ve sadece laik eğitim veren bir ülke haline getirmiştir.

Laiklik. Atatürk’ün seküler vizyonunun önemli bir kısmı laikliktir. Atatürk ülkeyi batılaşmaya doğru iterken, Fransa’dan ilham almıştır. Atatürk’ün yabancı dili Fransızcaydı ve dönemin çoğu eğitilmiş insanı gibi o da gençliğinde 19. yüzyıl Fransız entellektüel ve sosyologlarının eserlerini okudu. Bunlardan pozitivist Emile Durkheim’in doğrusal tarih fikri genç Mustafa Kemal’i etkilemiş olabilir.

Kaldı ki birçok diğer ülkede olduğu gibi Türkiye’deki siyasi reform ve batılaşmanın kaynağı 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başındaki Fransa’dır. Bu nedenle, hem Osmanlı İmparatorluğu’nun hem de Atatürk’ün kurduğu birçok kurum Fransız modeline dayanmaktadır. Türkiye Fransa gibi oldukça merkezi ve güçlü bir ulusal kimliğin olduğu bir ülke oldu. Din baskısından kaçan insanlara tarih boyunca “istediği dini seçme özgürlüğü” tanıyan Amerikan sekülerizminden farklı olarak, dinin siyasetin üzerindeki hâkimiyetine tepki olarak doğan Avrupa (Fransız ve Türk) sekülerizmi (laiklik) “dini siyasetten uzak tutma” prensibi üzerine kurulmuştur. Atatürk zamanında Türkiye’de olgunlaşan laiklik, bu yüzden İslam’ı özel alana indirilmesi gereken kişisel inanç olarak gördü. Bu çerçevede laiklik din ve siyaset arasında Amerikan sekülerizminden daha kalın bir duvar örmüş ve türban gibi dini sembol sayılan unsurları siyasetten men etmiştir. İşte bu duvar ileride Türkiye’deki İslamcı politikacılar için en önemli engel ve dolayısıyla da onların en büyük hedef tahtası haline gelmiştir.

Diyanet ve Orta Asya/Türk/Balkan İslamı. Atatürk köktendinci akımları dinin dışında tutmayı, dini ise politikanın dışında tutmayı hedefledi. Osmanlı’daki (Şeyhülislamlık makamı sayesinde) Sünni İslam’ın padişahın kontrolü altında tutulması geleneğini örnek alarak, Atatürk hükümetin denetimi altında bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı’nı kurdu. Kökleri Türklerin anavatanı olan Orta Asya’nın Sufi geleneklerine dayanan Türklerin İslam yorumu bu bağlamda Atatürk ve Diyanet’e yardımcı oldu. 1071 yılında Türklerin Anadolu’ya yerleşmeye başlamasıyla olgunlaşan süreçte, daha sonrada da Balkanlar ve Orta Avrupa’da Osmanlı bünyesinde Türklerin Hristiyan ve Yahudilerle yüzyıllar boyunca bir arada yaşamaları neticesinde nevi şahsına münhasır bir Orta Asya/Türk/Balkan İslamı doğmuştur.

⁷ Atatürk tarafından yapılan reformların detaylı bir listesi için bakınız: Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918–1938)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).

⁸ Ankara’da 15 Temmuz 2006 tarihinde yazar tarafından Türk bürokratlarıyla yapılan görüşme ve Neşe Karanfil, “İşte Cumhurbaşkanlığı kavgasının gerçek sebebi”, *Milliyet* (İstanbul), 28 Aralık 2006 (Online erişim için: www.milliyet.com.tr/2006/12/28/son/sonsiy05.asp).

⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, III. dönem, cilt. 3, s. 115.

Kökleri Sünni İslamı'nın Hanefî-Mâtürîdî inancına dayanan bu İslam türü, Türklerin İslam'ı kişisel inanç olarak görüp diğer dinlerle barış içinde yaşadıkları bir ortam yaratmıştır. Modern çağda, bu evrim Türklerin büyük bir kısmının çağdaşlık ve laiklik gibi Batı'nın değişik unsurlarını rahatlıkla karşılamasını sağlamıştır.¹⁰

Bu mirasın yardımıyla Diyanet, Orta Asya/Türk/Balkan İslamı'nın hoşgörülü bir versiyonunu teşvik etti. Bu kurum aynı zamanda imamlara eğitim verip camileri yönetti ve böylelikle dini en azından 1970'lere kadar siyasetten uzak tuttu.

Önce Laiklik, Sonra Demokrasi. Atatürk'ün vizyonunun dördüncü kısmı Türkiye'yi bir demokrasi haline getirmektir. 1924 yılında laik devrimlerin başlangıç aşamasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adında bir muhalefet hareketi Atatürk'ün CHP'sine karşı çıkıyordu.¹¹ TCF oldukça kısa bir süre içerisinde Atatürk'ün laik bir ulus devlet yaratma hareketine ana muhalefet haline geldi. TCF'yi hem İslamcılar hem de liberaller desteklemekteydi. O esnada İslamcı kimi Kürtler doğuda Şeyh Said öncülüğünde bir isyan çıkardılar. Atatürk Türkiye'nin doğmakta olan laikleşmesini tehlikeye attığı için TCF'yi kapattı. Yine de, Atatürk'ün demokrasiye olan düşkünlüğü 1930 yılında ikinci kez çok partili sisteme geçme çabasından dolayı aşikârdır. Bu sefer, Atatürk daha dikkatli davranıp Serbest Cumhuriyet Fırkası adlı bir partiyi kurdurdu. Ancak, bu parti bile laikliğe karşı bir cepheye dönüşünce kapatıldı ve Atatürk büyük ihtimalle Türkiye'nin ancak tamamen laik olduktan sonra demokrasi olmak isteyebileceği sonucuna vardı. Bu vizyon emsalsiz uluslararası faktörlerin sayesinde başarılı oldu.

Atatürk 1938 yılında hayatını kaybetti ve yerine ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü geçti. 1946 yılında Soğuk Savaşın başında İnönü o sıralarda Türkiye'den toprak talebinden bulunan Stalin'e karşı ABD'den koruma arayışıyla Türkiye'yi Batı koalisyonuna getirdi. İnönü Batı'ya demir atarken aynı zamanda 1950 yılında Türkiye'yi işleyen bir demokrasi haline getirdi. Bundan sonra Türkiye'de demokrasi kökleri 1923 ve 1946 yılları arasında süregelen laikleşmenin zemini üzerinde yükseldi.

Laik Siyasi Partiler Batı Yanlısı Dış Politikanın Baş Aktörleridir. 1946 yılından itibaren oluşan sağ ve sol laik siyasi partiler Türkiye'de Batı yanlısı dış politikanın lokomotifleri olmuşlardır. Türkiye'nin Soğuk Savaş esnasında ABD'nin yanında yer almasıyla bu partiler, 1970'lerde bazı sol partiler tereddüt etmiş olsa da, halka Batı yanlısı dış politika lehinde inandırıcı savlar ileri sürmüşlerdir. Bu partiler Soğuk

¹⁰ Bu rahatlık tabii ki Türklere özgü değildir. İslam'ın bu yorumuna Türkiye'nin batısı ve sahil kısımlarının yanı sıra, ki buralara Balkanlar'dan ve Karadeniz Havzası'ndan gelen birçok göçmenin bulunduğu bölgelerdir, eski Osmanlı toprakları olan Karadeniz çevresi ve Balkanlar'da da rastlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı yıllarda, Orta Avrupa, Balkanlar ve Karadeniz Havzası'ndaki birçok Osmanlı ve Türk, bağımsız Balkan devletleri ve Rusya tarafından öldürülmüş veya evlerinden sürülmüşlerdir. Bu korkunç zulümden kurtulanlar Türkiye'ye sığındılar. Resmi olmayan tahminlere göre, Avrupa ve Rusya'dan gelen bu insanlar günümüz Türkiye'nin yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Osmanlı Türklerinin ve Müslümanlarının etnik temizliği hakkında daha fazla bilgi için bakınız Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims*, (Princeton, N.J.: Darwin Press, 1996), ve Soner Çağaptay, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey: Who Is a Turk?* (London: Routledge, 2006), *passim*.

¹¹ TCF hakkında daha fazla bilgi almak için bakınız Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na* (Ankara: Cedit Y., 2002); ve Eric J. Zürcher, *Political Opposition in the Early Turkish Republic: The Progressive Republican Party (1924–1925)* (Leiden: Brill, 1991).

Savaş sona erdikten sonra da tutumlarını korudular. Böylece Osmanlı'nın batılaşması, Atatürk'ün laikleşme hareketi ve İnönü'nün çok partili sisteminin yanında Türkiye Batı ile olan özel ilişkisine dördüncü bir nitelik kazandırdı: dış politikada güçlü bir Batı yanlısı yönelim.

TÜRK ORDUSU: İKİ HALK GÖRÜŞÜ, İKİ BENİMSENMİŞ ROL

Atatürk Türkiye için Batılı bir yön çizerken batılaşmada sağlam bir temele sahip olan orduya güveniyordu. Atatürk Türkiye'nin laik bir Cumhuriyet olmasını sağladıktan sonra, gerekli olduğu takdirde ordunun bu sistemi koruyacağını tasarlamıştı. O zamandan beri ordu bu iki görevi yerine getirerek laik demokrasiyi korumada kilit bir rol oynamıştır.

Laikliğin Bekçisi. Türk ordusu Türkiye'nin laik anayasasını korumayla yasal olarak yükümlüdür. 1961 yılında çıkan İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin vazifesinin “Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak”¹² olduğunu yazmaktadır. Ordu şimdiye kadar bu yasal vazifesi üzerine üç defa hareket etmiştir. 1960 ve 1980 yıllarında yaptığı darbelerle, 1960'da çoğunlukçu bir hükümetin anayasa ihlali olarak gördüğü davranışlarını önlemiş, 1980'de ise komünist ve milliyetçi terör grupları arasında ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren karışıklığa son vermiştir. 1971 yılında ordu darbe yapmasa da siyasete karışmış ve ülke içinde yükselmekte olan şiddeti önleyemeyen hükümetin istifasını istemiştir.

Yarı-Siyasi Parti. Yasal yükümlülükleri bir yana, Türk ordusu siyasete karışırken neden bu kadar rahattır? Kamuoyu yoklamaları sürekli olarak ordunun ülkedeki en saygıdeğer kuruluş olduğunu gösteriyor. Örnek vermek gerekirse, Pew Araştırma Merkezi'nin yaptığı bir anket ordunun hükümeti, meclisi, medyayı ve dini geride bırakarak Türkler tarafından en çok sevilen kurumu olduğu sonucuna varmıştır.¹³

Peki ordu bu desteği nereden alıyor? Öncelikle, Atatürk zamanında ordu Türkiye'yi işgalden kurtarmıştır. Dolayısıyla, siyasi görüşleri ne olursa olsun, bütün Türkler, hatta İslamcılar bile, orduyu ulusun kurtarıcısı olarak görüyor.

Ordunun ülke içindeki duruşunu güçlendiren ikinci faktör bu kurumun Türkiye'nin her sosyal sınıfından, etnik grubundan ve bölgesinden insanı askere almasıdır. Ordu ayrıca halka nadir bir sınıfsal mobilite olanağı sunmaktadır. Türkiye'nin fakir taşrasından gelen birçok insana yeteneklerine göre kariyer olanağı sunan sosyal bir ocak ve toplumu harmanlayan bir “mikser” olarak ordu Türk halkının saygısını kazanmaktadır.

Üçüncü olarak, birçok Türkün orduyu tutmasının sebebi, halkın son derece yolsuz olarak gördüğü siyasi çevrelerinin aksine, orduyu temiz olarak görmüş olmasıdır.

Kimliğini bu görüşler üzerine kurmuş olan ordu, bir benzetme yapmak gerekirse, Türkiye'de laiklik konusunda vizyonu olan bir “siyasi parti” gibi düşünüyor ve

¹² *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*, No: 211, 4 Ocak 1961. Online erişim için: www.hukuki.net/kanun/211.14.text.asp

¹³ The Pew Global Attitudes Project, “What the World Thinks in 2002: How Global Publics View: Their Lives, Their Countries, The World, America” (Washington, D.C.: Pew Research Center for the People & the Press, 2002), s. 36. Online erişim için: (<http://pewglobal.org/reports/pdf/165.pdf>).

hareket ediyor. Ordu kendisini bir tür laik anayasayı koruyan başhakem olarak görüyor. Fakat aynı zamanda halk desteğine de sahip olmanın elzem olduğunun farkında. Laiklikle ilgili bir yandan halkın desteğini canlı tutmaya çalışıyor, bir yandan da halkın desteklediğinin ötesine geçmemeye çalışıyor. Bu nedenle, ordu siyasete müdahale ettiğinde halk desteğini arar. 1980’lerdeki ekonomik kriz ve teröre karşı yaptığı darbe hazırlıklarında ve 1990’larda RP’ye karşı olduğunda da ordu bu desteği aramıştır.

Türklerin Ordunun Siyasetteki Rolüne Bakışı. Ordunun “siyaseti temizlemesine” evet: Halkın orduya olan inancı ve ordunun siyasete karışması, Türk siyasi sisteminde bir tür “siyasi tembelliğe” neden olmuştur. Laik partiler ve halkın çoğunluğu “siyasi temizlik” için ordunun yardımına güvenmeyi tercih etmektedirler. Bu açıdan, özellikle orta sınıf orduyu İslamcılığa karşı laik bir duvar olarak görmektedir. Bu tutumun bir zuhuru RP’nin 1996 yılında koalisyona katıldığı zamanki gibi İslamcı bir partinin iktidara gelmesi durumunda, panik duygusunun ortaya çıkmaması ya da ülke dışına sermaye kaçışının yaşanmamasıdır.

Ama, ordunun adaylarına hayır: Belki de bu “siyasi tembelliğe” panzehir olarak halk askerin tuttuğu adalara şüpheyle yaklaşır. Halkın orduyu “siyasi temizliğe” geldiğinde savunmasına rağmen, bu temizlikten sonra, askerin adayı gibi görünen partilere oy vermekte çekinir. Örneğin 12 Eylül Darbesi’nden sonra ordunun desteklediği ve emekli bir general liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi seçimlerde sonuncu gelirken, ordunun en az tuttuğu Turgut Özal’ın Anavatan Partisi (ANAP) seçimlerde galip gelmiştir. Bu gelişmeler Türk halkının askerin desteklediği adalara karşı önyargılı olduğunu ve hatta askerin desteklemediği adayları tercih etmeye meyilli olduğunu gösterir.

Halkın kendisine gösterdiği bu çetrefilli tutuma karşın, Türk Silâhlı Kuvvetleri halkın desteğini arkasına aldığı sandığında laiklik adına müdahale etmekten çekinmez. Bu güven duygusunun en iyi örneği ordunun 1990’larda RP ile başa çıkış tarzıdır.

LAIKLİĞE YÖNELİK İLK İSLAMCI TEHDİT YA DA REFAH PARTİ’SİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Laiklik Türk toplumunda köklü bir yere sahip olsa da, 1990’larda İslamcılar tarafından tehdit edilmiştir. Türkiye’de İslamcı muhalefetin geçmişi 1960’lardaki Milli Nizam Partisi’ne (MNP) ve bu partinin 1970’lerde Milli Selâmet Partisi (MSP) olarak yeniden doğmasına kadar uzanmaktadır. Bu partiler ve sonraki takipçileri birbirinden farksızdır. MNP ve MSP’nin kurucuları, Türkiye’deki İslamcı siyasetin piri olan Necmettin Erbakan dahil olmak üzere aynı kişiler olmuştur. 1970’lerde MSP, şu anda Türkiye’nin iktidarında bulunan kadroya okul görevi görmüştür. Bunlara, MSP’nin gençlik örgütü olan Akıncılar’da politikaya başlayan AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da dahildir.

1970’li yıllarda MSP nispeten küçük bir partiydi ve örneğin 1973 seçimlerinde yüzde 11 oy almıştı.¹⁴ Buna rağmen, parti Amerikan ve Yahudi aleyhtarı görüşleriyle toplumda ses getirmişti. MSP ayrıca Atatürk’ün inkılaplarını geriye döndürmek için açık açık Şeriat sistemini kurulması gerektiğini söylüyordu. Nitekim MSP üyelerinin

¹⁴ Seçim sonuçlarına bu sayfadan ulaşabilirsiniz: (www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=7).

Konya’da düzenlediği mitingdeki “şeriat istiyoruz” pankartları 1980 darbesini tetiklemiştir.

Darbe sonucunda MSP (ve diğer partilerin) kapatılmasıyla, 12 Eylül döneminden sonra asker ile İslamcılar arasındaki ilişki de iniş çıkışlı bir dönem başladı. Türkiye 1983 yılında demokratik sisteme dönünce MSP, RP adı altında siyasete geri döndü. RP uzun bir süre boyunca nispeten küçük bir parti olarak kaldı, tıpkı 1970’lerdeki MSP gibi. 1990’ların başında ise kader RP’nin yüzüne güldü ve parti giderek büyüdü.¹⁵

1994 seçimlerinde parti yüzde 18 oy alarak İstanbul ve Ankara dahil olmak üzere Türkiye’nin büyük şehirlerinde belediye başkanlıklarını aldı. İstanbul’un yeni belediye başkanı Erdoğan’dı.¹⁶ Daha da büyük bir galibiyetle, 1995’in Aralık ayında RP oyların yüzde 21’i ile Türkiye’de seçimlerde en çok oy alan parti oldu.¹⁷ Dolayısıyla, RP mecliste çoğunluğa sahip olamasa da en büyük grup oldu. Önceleri, laik partiler aralarında koalisyonlar kurarak RP’yi önce hükümet dışında tutmaya çalıştılar. Ancak kısa bir süre sonra ise laik koalisyon çöktü ve 1996 yılının Haziran ayında RP, merkez sağ Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kurarak iktidara geldi.

28 Şubat Süreci. RP lideri Erbakan, kökleri MSP’ye dayanan 1970’lerdeki İslamcı politikasını gündeme getirince, örneğin G-8’i dengelemek için adımı M-8¹⁸ koyduğu Müslüman ülkelerden oluşan bir topluluk yaratmak istediğini söylediğinde, RP-DYP hükümeti büyük tartışmalara konu olmaya başladı.

Bu arada, RP’nin Şeriat düzeninin kurulma talepleri, RP’nin kontrolü altındaki belediye restoranlarında alkolün yasaklanması,¹⁹ ve Erbakan’ın şehri Konya gibi yerlerde kadın ve erkekler için ayrı toplu taşıma araçlarının yürürlüğe girmesi gibi politika önerileri ülkede çok büyük tepkiye yol açtı. Laik sendikalar, siyasi partiler ve STK’lar sokaklara döküldüler. İş dünyasından, STK’lardan ve medyadan oluşan “İstanbul’un RP hükümetini açık açık eleştirmesi RP karşıtı bir hareketin oluşmasıyla sonuçlandı. “İstanbul” “Ankara”ya, yani siyasi partilere, askere ve sendikalara destek verdi, asker ise bir sistem koruyucu olarak RP karşıtı politikaları destekledi. Örneğin, insanların “Sürekli Aydınlık için 1 Dakika Karanlık” kampanyasıyla her akşam saat

¹⁵ RP’nin oy kazanmasını sağlayan ve bugün AKP’ye yardım eden dinamikler için bu çalışmanın “İslamcıların Laiklikle Mücadelede Başarısı: AKP’nin Sahneye Çıkışı” bölümünün “Solun Yıkılışı” ve “Varoştan Gelen Güç” başlıklarına bakınız.

¹⁶ “Turkey Shaken by Islamic Party’s Wins,” *Financial Times* (London), 20 Mart 1994. 1994 yılı seçim sonuçları için Sonay Bayramoğlu’nun, *Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1994 Yılı Raporu*’na bakınız, YerelNet; online erişim için: (www.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1994.php).

¹⁷ “Islamic Party Win Worsens Turkey’s East vs. West Woes,” *Christian Science Monitor*, 25 Aralık 1995; “24 Aralık 1995 Genel Seçimleri Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları” BBC Türkçe, online erişim için: (www.bbc.co.uk/turkish/241295.shtml). 1995 yılı seçim sonuçları için Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimleri: 1995 Yılı Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oylar ve Oranları*’na bakınız; online erişim için: (www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1995).

¹⁸ Robin Wright, “Turkey; to Save Its Democracy, Turkey May Destroy It,” *Los Angeles Times*, Haziran 15 1997.

¹⁹ William D. Montalbano, “Slim Party Profits from Discontent; By Opposing Corruption, Turkey’s Welfare Party Is Emerging as a Serious Contender for National Power,” *Los Angeles Times*, 22 Kasım 1994.

8’de ışıklarını kapatarak RP’yi protesto ettiklerinde Genelkurmay Başkanlığı’nın kampanyaya katılması heyecan yarattı.²⁰

Asker açık bir şekilde RP’ye karşı tavır aldı. 28 Şubat 1997’de, “28 Şubat Süreci” olarak bilinen gelişmelerde, orduyu da kapsayan Milli Güvenlik Kurulu RP hükümetine, idaresi altında uygulanan anayasaya aykırı ve İslamcı faaliyetlerin listesini içeren bir bildiri sundu.²¹ Giderek yükselen halk memnuniyetsizliği ve milyonların yer aldığı sokak gösterileri karşısında RP hükümetten istifa etti.

Peki RP neden savaşmayı seçmeyip, örneğin Cezayir’de İslami Kurtuluş Cephesi’nin (Front Islamique du Salut, ya da FIS) 1990’ların başındaki şiddet örneğini takip etmedi?²²

“Refah Partisi’nin iktidara gelişinin kanlı mı, yoksa kansız mı” sorusundan ibaret olduğunu söyleyen Erbakan²³ şiddeti ima etmiş olsa da, ordunun fiziki gücünün farkında olan RP şiddetten uzak durmayı seçti.²⁴ Bunun yanı sıra, AKP’nin iktidara gelmesinden bu yana erozyona uğramış olan laik düşünceli Türk kamuoyu RP’yi çoğunluğun fikrine karşı şiddete başvurmaktan vazgeçiren ikinci bir faktördü.

ALEVİLER

Türkiye’de AKP tarafından zayıflatılmayan laik düşünce yapısının önemli bir unsurunu Aleviler oluşturmaktadır.²⁵ Bu doğrultuda, Alevilerin laikliğe olan bağlılıklarının anlaşılması gerekmektedir.

²⁰ Yalman Onaran, “Dark Days: Turks Turn off the Lights in Protests against Government,” Associated Press, 19 Şubat 1997; ve Nicole Pope, “Crisis between Secular Army and Pro-Islamic Regime Feared,” *Irish Times*, 1 Mart 1997.

²¹ Milli Güvenlik Kurulu’nun 406 no.lu kararının İngilizcesi ve 28 Şubat süreci ve sonrasının detaylı bir incelemesi için bakınız: Niyazi Günay “Implementing the ‘February 28’ Recommendations: A Scorecard,” *Research Notes* no. 10 (Washington Institute for Near East Policy, Mayıs 2001).

²² 1991 yılının Aralık ayında, FIS Cezayir seçimlerinde galib gelmiştir. 1992 yılının Ocak ayında, Cezayir Ordusu müdahale edip seçimleri iptal etti, ve FIS’in iktidara geçmesini önledi. Jill Smolowe, “A Prelude to Civil War? To Turn Back the Fundamentalist Ride, Algeria’s Army Derails Legislative Elections and Sets Up a Tense Standoff,” *Time Magazine*, 27 Ocak 1992. FIS karşı ayaklanma ve terörizm kampanyası başlatarak bu hareketlere şiddetli bir şekilde karşılık verdi. Olayların sonucunda 60,000 kişi hayatını kaybetti, FIS ise rakiplerinin boğazını kesmek ve bebekleri balkondan aşağı atmak gibi korkunç cinayetlere karışmıştı. Victoria Brittain, “Islamist Bombers Terrorise Algeria,” *Guardian* (London), 23 Ocak 1997; John Daniszewski, “Up to 200 Killed in Algeria’s Latest Slaughter,” *Los Angeles Times*, 24 Eylül 1997.

²³ Türk Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün Günlük Basın Özetleri, 13 Nisan 1994, online erişim için: (www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1994/nisan1994.htm).

²⁴ Yazarın Türk Ordusu’ndan bir subayıyla yaptığı röportaj, Ankara, Ağustos 1997.

²⁵ Aleviler, Nusayri olarak bilinen Suriye’deki Alevilerle karıştırılmamalıdır. Türk Alevileri ve Arap Alevileri Hz. Ali’yi yüceltmeleri dolayısıyla benzer isimlere sahip olmakla birlikte tarihi ve teolojik açıdan farklılık göstermektedirler. Arap Alevileri Suriye merkezli, Arapça konuşan bir topluluk olup Kur’an-ı Kerim’i gizli bir biçimde okumalarının yanı sıra İsmailikle bağlantısı olması muhtemel bir İslam versiyonuna sahiptirler. Arap Alevileri Hz. Ali’yi hayatın amacı ve peygamber Hz. Muhammed’in kutsal bilgisi olarak görmektedirler (<http://en.wikipedia.org/wiki/Alawite>). Arap Aleviliği inancı Türk Aleviliğinin “sadeleştirilmiş” İslam anlayışından oldukça farklıdır. Aleviler ve Arap Alevileri arasındaki daha ayrıntılı ayrımlar için Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin “Turkey: The Alevi Faith, Principles, Beliefs, Rituals and Practices (1995–2005)” raporuna bakınız. Rapora online erişim için: (www.unhcr.org/home/RSDCOI/42df61b320.html). Arap Alevilerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Martin Kramer, der., *Shi’ism, Resistance, and Revolution* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987) içinde Martin Kramer, “Syria’s Alawis and Shi’ism,” s. 237–254. Online erişim için (www.geocities.com/martinkramerorg/Alawis.htm).

Aleviler Orta-Kuzey Anadolu'nun, kuzeybatıda Eskişehir'den, kuzeydoğuda Erzurum'a ve güneyde Kahramanmaraş'a kadar uzanan üçgen biçimde bir bölgesindedirler.²⁶ Buna ek olarak, Çepniler, Tahtacılar, Türkmenler ve Yörükler adı verilen daha küçük boyutta Alevi toplulukları Ege ve Akdeniz kıyı bölgelerinde, kuzeybatıda Çanakkale'den güneyde Gaziantep'e kadar uzanan sıradağlar üzerinde dağınık halde bulunmaktadır.²⁷ Kişilerin İslamiyet ile olan ilişkilerine bağlı olarak, Aleviler Sünni Müslüman,²⁸ Şii Müslüman,²⁹ gayrimüslim,³⁰ veya (kökten dinciler tarafından) “kâfir” olarak bile nitelendirilmektedir.³¹ Gerçekte Aleviler, İslami yorumları Sünnilerle de Şii'lerle de benzerlik gösterse de, Sünni de Şii de kabul edilemeyecek kadar bu iki gruptan farklı olan apayrı bir topluluktur.³²

Resmi istatistiklerde etnik veya dini veriler bulunmadığından Türkiye'deki Alevilerin sayılarını net bir biçimde doğrulamak zordur. Bu konulara ilişkin anketlerde ise eksiklik söz konusudur. Aleviler tarihi olarak baskıya uğramış olduklarından pek çoğu kendilerini anketlerde belirtmekten kaçınmaktadır. Bazı Alevi bireyler ve bir Alevi STK'sı olan Cem Vakfı gibi kuruluşlar Alevilerin Türkiye'nin Müslüman nüfusunun üçte biri yani 20 milyon kişi³³ olduklarını söylerken, bazıları bu sayıyı daha da

²⁶ Alevilerin Türkiye'deki dağılımını görmek için bakınız: “Türkiye: İllere göre Alevi nüfusu”.

²⁷ Türkiye dışında Aleviliğe benzer inançlar tarihi olarak Batı İran'da (Ehl-i Hak gibi) ve Kuzey Irak'ta (Şahbek Kürtleri arasında) var olmuştur. Ehl-i Hak ve Şahbeklerle ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için, bakınız: Martin van Bruinessen, “The Kurds and Islam,” Working Paper no. 13, Islamic Area Studies Project, Tokyo, 1999. Revize edilmiş haline online erişim için:

(www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Kurds_and_Islam.htm). Batı Avrupa'ya Türk göçü nedeniyle büyük Türk topluluklarının bulunduğu pek çok Avrupa ülkesinde, özellikle Almanya'da Alevi toplulukları da bulunmaktadır. Avrupa'da Alevilere ilişkin yapılan vaka incelemeleri için bakınız: Ron Geaves, “Religion and Ethnicity: Community Formation in the British Alevi Community,” *Numen* 50, no. 1 (Ocak 2003), s. 52–70; ve David Shankland, “Integration, Mobility and Faith among a Turkish Islamic Community in Berlin,” Economic and Social Research Council, 1 Ocak 2003. Online erişim için:

(www.esresocietytoday.ac.uk/ESRCInfoCentre/ViewAwardPage.aspx?AwardId=1728).

²⁸ “Turkey: Court Ruling Shows Authorities Refusal to See Alevism as a Religious Community,” *Relioscope*, 18 Şubat 2002. Online erişim için:

(www.relioscope.com/info/notes/2002_023_alevis.htm).

²⁹ *Diyanet Aylık, Din Anlayışında Farklılaşmalar Ve Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Üzerine*, (Sayı: 147). Online erişim için: (www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp)

³⁰ Martin van Bruinessen, “Kurds, Turks and the Alevi revival,” *Middle East Reports* no. 200 (Yaz 1996), s. 7–10. Genişletilmiş versiyona online erişimi için:

(www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/Alevi_revival.htm#_ftn1).

³¹ Benjamin Harvey, “Muslim Group Outcast in Turkey's Islamic Community,” Associated Press, 6 Ocak 2007.

³² Aleviler genellikle Şii'lerle karıştırılmaktadır. Aslında İslam Devrimi'nden sonra İran Şii İslamı'nı Aleviler arasında yaymaya çalışmıştır ancak bunda başarılı olamamıştır. İsmail Pehlivan, *Akşam* (İstanbul), 1 Kasım 2006. Şii'lerle Hz. Ali'ye saygı gibi bazı güçlü tarihi bağları olmakla birlikte, Aleviler Şii değildir. Alevilik hem Sünni hem de Şii İslamı'ndan pek çok şey almış olmakla birlikte ne Sünni ne de Şii olarak sayılabilir. Aleviliğin Sünni ve Şii İslamı'yla olan ilişkisi Mormon inancı ve Hristiyanlık arasındaki ilişkiye benzemektedir. Mormonluğun Hristiyanlık kökenli olması gibi Alevilik de Sünnilik ve Şii'likle bağlantılıdır, ancak ana gruplara bağlı Hristiyanların Mormonluğu Hristiyanlık olarak kabul etmemesi gibi Alevilik de Şii veya Sünni İslam'ın ortodoks bireyleri tarafından benzer biçimde İslamiyet dışı olarak görülebilmektedir. En son olarak, Mormonluk kendisini Amerika'nın Hristiyanlığı olarak görürken Alevilik de kendisini Anadolu'nun İslamı olarak kabul etmektedir.

³³ Cem Vakfı, “The Position of Alevite Communities in Modern Turkey,” Haziran 2005. Online erişim için: www.cemvakfi.org/ingilizce.asp?KID=17; ve Benjamin Harvey, “Alevi Push for Turkish Tolerance,” *Washington Times*, 10 Ocak 2007. Online erişim için: (www.washtimes.com/functions/print.php?StoryID=20070109-111943-2773r).

yükselterek Alevilerin 25 milyon kişi olduğunu ileri sürmektedir. ³⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye’de nüfusun yüzde 20 ila 28’inin yani “tahmini olarak 15 ila 20 milyon”³⁵ kişinin Alevinin olduğunu söylemektedir.

Ancak bu sayılar abartılı görünmektedir. Ankete yanıt veren kişiye doğrudan Alevi olup olmadığını sormak yerine evlerdeki Alevi resimleriyle ilgili, yani ibadet bazlı dolaylı sorular içeren bir anket Alevilerin Türk nüfusunun yüzde 10.4 kadarını temsil ettiği sonucuna varmıştır.³⁶ Dini ibadetlerini yerine getirmeyen ve ibadetle ilgili sorulara olumsuz yanıt vermiş olabilecek olan Alevilerle ³⁷ birlikte bu sayının daha da yüksek olması mümkün olmakla birlikte, Alevilerin Türk nüfusunun yüzde 10 ila 15 kadarını temsil ettiği tahminini yapmak mümkün görünmektedir. Laik Sünni Müslümanlarla birlikte bu sayı göz önüne alındığında Alevilerin Türkiye’de laik bloğun önemli bir kısmının oluşturduğu söylenebilir.

Alevilerin laikliğe verdiği desteğin kökleri Alevilerin tarihine, özellikle de aşağıda belirtilen hususlara dayanmaktadır:

- Anadolu’da Aleviliğin bir Türk inancı olarak ortaya çıkması
- Atatürk tarafından Alevilere verilen özgürlükler

Anadolu’da Türk İslamı. Alevilik Ortaçağ’da, Anadolu’da İslam’ın Türkler tarafından bir yorumu olarak çıkmıştır. Türklerin ana vatanı, Şamanizm dinine ibadet ettikleri Kuzey Avrasya’dır. Ortaçağ’ın ilk dönemlerinde Çin baskısı Türkleri batıya, önce Özbekistan’a daha sonra da 8. yüzyılda İran’a gitmeye zorlamıştır. O sırada Türkler bu bölgelerde hâkimiyet kurmuş olan Emevi ve daha sonra Abbasi İmparatorlukları ile ilişki içerisine girmişlerdir. Zamanla pek çok Türk boyu Bağdat’ta halifenin askerleri haline gelmişlerdir. Bu ilişkiler Türklerin aşamalı olarak İslamlaşmasına yol açmıştır. 200 yılı aşkın bir süreç içerisinde Türkler o sıralarda Sünni İslamiyeti benimsemiş olan İranlılarla olan ilişkileri vasıtasıyla yavaş yavaş Müslüman olmuşlardır.

11. yüzyılda İran’da kurulan Türk Selçuklu İmparatorluğu Anadolu’yu Bizans İmparatorluğu’ndan ele geçirmiştir. Bunu takiben Türkiye’de kurulan Selçuklu Devleti Yahudiler ile Rum ve Ermeni Hristiyanlara dini özgürlükler sağlayan çok etnikli ve çok dinli bir devletti. Bu dönemde Orta Asya’da doğmuş Mevlevilik gibi İslam’ın liberal formlarını öne çıkaran Türk Sufi hareketleri Anadolu illerinde kök salmaya başladı. Bu Sufiler ile Hacı Bektaş Veli ve Yunus Emre gibi inancı ibadet karşısında öne çıkaran Ortaçağ Türk hümanistleri Anadolu Hristiyanlarına kucak açtılar. Selçuklu Anadolu’sunun bu ılımlı ortamında Hristiyanlıktan temel bir Sufi kavramı olan evliyalara saygı da dahil olmak üzere pek çok şey alan açık, bir İslam ve Hristiyanlık sentezi kentli bir İslam, Bektaşilik ortaya çıktı.³⁸

³⁴ “Alevi Delegasyonunun Muhalefet Liderlerine Çağrısı,” *Milliyet* (İstanbul), 18 Ekim 2000; ve “Aleviler Türk Hükümetini Kendi İnançlarını Tanımaya ve Bu İnançlara Saygı Göstermeye Davet Ettiler,” *Sabah* (İstanbul), 9 Ekim 2003.

³⁵ Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, *Turkey: International Religious Freedom Report 2006* (Washington, D.C.: U.S. Department of State, 2006). Online erişim için: (www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71413.htm).

³⁶ Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Siyasetin Yeni Yüzü* (İstanbul: Açık Toplum Enstitüsü, 2006), s. 42.

³⁷ Aleviler arasında laikleşme ve dini ibadetlerin ortadan kalkması konusunda bu bölümün sonunda yer alan “Günümüzde Aleviler” başlığına bakınız.

³⁸ Bu Türk İslam formu daha sonra Balkanlar’a yayılmıştır, ve günümüzde de bu bölgede yaşamaktadır.

Bu benzersiz kentli Türk İslami formu 13. yüzyıl başlarında Orta Asya’dan gelen yeni bir Türk göç dalgasıyla kuvvetlendi. Moğollardan kaçan bu Türk boyları Orta Asya’dan daha önce göç etmiş olan diğer Türkler gibi Şamanistti. Ancak daha önceki göçebe Türk grupları İran’a kademeli bir biçimde girmiş, İranlılar tarafından yıllara yayılan bir süreçte şehirleştirilmiş ve islamlaştırılmıştı. Böylesi bir aheste süreç, bu Türklere yeni inançlarına uyum sağlamaları, Şamanizmin serbest ruhundan İslam’ın daha katı olan değerlerine ve törelerine adapte olmaları için zaman tanımıştı. 13 yüzyılda Anadolu’ya gelen Türk boyları ise bu ilk grubun tersine Anadolu’ya çok kısa bir süre içerisinde adeta mancınıkla atıldı. Dolayısıyla, daha öncekilerin yüzlerce yılda atlatmış olduğu bir süreç olan İslam’a uyum sağlama süreci bu ikinci grup için neredeyse sadece bir kaç yıl sürdü.

Bu gelişmenin neticesinde meydana gelen kültür şoku dolayısıyla Anadolu’daki Şamanist Türkler ortodoks İslam anlayışı yerine İslam’ın liberal Sufi versiyonunu kendilerine daha yakın buldular. İbadet esnasında dans ve müziğin kullanılması ve kadın ile erkeğin birlikte ibadet etmesi gibi Şamanist geleneklerinin bazı kısımlarını korumayı tercih ettiler. Sufi İslam’ın ve Şamanizmin birbirinden beslenmesi önce Kızılbaşlık —ki bu terim daha sonra aşağılayıcı bir deyim haline gelmiştir ve günümüzde bazı Alevilerin bu durumu düzeltme çabalarına rağmen çoklukla hâlâ öyledir— adı verilen ve daha sonra Alevilik olarak adlandırılan özel bir kırsal İslam üretti. Bu Türk İslam formu Sünni İslam’ın kadın ve erkeklerin ibadet esnasında ayrılması gibi bazı kısımlarını göz ardı etmiştir. Alevilerin genel kabul gören İslamiyeti yorumlayışları aynı zamanda ibadetin camide yapılmaması manasına gelmiştir. Bunun yerine ibadet cemevinde veya Aleviler daha sonra baskıyla karşılaştıklarında uygun olan herhangi bir yerde gerçekleşmeye başladı. İbadet bir imam tarafından değil bir dede tarafından idare edilir, dualar Arapça değil Türkçe yapılır oldu. Bu son gerçek Alevileri anadilinde ibadet edebilen tek Müslüman topluluk haline getirmiştir. Şamanizm kökenli olan dans (cem) etme ve şarap içme ve hitabet kutlamaları da Alevi inancında yaygın hale gelmiştir.³⁹ Ortaçağ Türk Anadolu’sunun açık ortamında Alevilik köylerde kentli Sufiliğin tamamlayıcısı olan popüler bir form olarak yayıldı. Bu bağlamda, Sufiler ve Aleviler arasında belli düzeyde bir karışma söz konusu olmuştur. Örneğin Bektaşiler yavaş yavaş Alevilik tarafından etkilenen bir Sufi tarikatı haline gelmiştir. Aleviler ise evliyalara saygı duyulması gibi Bektaşi unsurları taşımaya başlamıştır.⁴⁰

Anadolu Selçukluları’nın yerini Osmanlı İmparatorluğu aldığı ve Osmanlılar da Balkanlar’a açıldığında Sufiler, Bektaşiler ve Aleviler Avrupa’ya gidip bugünün Balkan Alevi/ Bektaşi topluluklarını oluşturdu. Bunların arasında Bulgaristan ve Yunanistan’da yaşayan Alevi Türkler ve Arnavutluk nüfusunun dörtte birini oluşturan Bektaşiler bulunmaktadır. Avrupa’ya doğru yayılmaları esnasında Osmanlılar Bektaşileri imparatorluk ordusunun elit kısmı olan Yeniçerilerin resmi tarikatı haline getirdiler. Bu gelişme Balkanlar’daki Hristiyanlar’ın arzu ettikleri takdirde İslam’ın

³⁹ David Zeidan, “The Alevi of Anatolia,” *Middle East Review of International Affairs* 3, no.4 (Aralık 1999).

⁴⁰ Alevilik benzersiz gibi görünse de İslam ve yerel inançların karışımından doğan benzer inanışlar Müslüman dünyasında ortaya çıkmıştır. Buna örnek olarak İslam, Hinduizm ve Budizmin Endonezya’daki karışımı gösterilebilir. O nedenle, Aleviliğin benzersiz olan tarafı bir karışım olması değil Ortaçağ Türkiye’sinde gerçekleşmiş olan bir karışım olmasıdır.

ortodoks kurallarına uymadan Müslüman olmalarını kolaylaştırarak bu kişilerin Osmanlı ordusuna katılmalarını sağlamıştır.

Osmanlı Baskısı. Ancak, 15. yüzyılın sonlarında Aleviler kendilerini Müslüman nüfusunun büyük kısmı Sünni olan Osmanlı Devleti ile Şah İsmail’in tahtta bulunduğu 1502 yılında resmi olarak Şii devleti haline gelen Safavi İran’ın arasındaki bir güç savaşının ortasında buldular. Sünniler ve Şiiler arasındaki en büyük ayrım konusu İslamiyet Peygamberi Hz. Muhammed’in ölümünün ardından başa geçecek olan halife konusundan ortaya çıkmıştır. Şiiler Hz. Muhammed’in kurduğu devletin, damadı Hz. Ali tarafından yönetilmesi gerektiğini iddia ettilerse de Sünniler bunu reddettiler. Zamanla bazı Şiiler Hz. Ali’ye olan bağlılıklarını sağlamlaştırdılar. 16. yüzyıl başlarında Şii İran, Anadolu’ya elçiler gönderip Sünni Osmanlı Devleti karşısında politik güç kazanmak için Hz. Ali’ye saygı fikrinin yayılmasını sağladı. Aleviler bu politikadan etkilendiler, zira onların kültüründe, içlerinde Hz. Ali’nin de bulunduğu İslam’ın önemli şahsiyetlerine ve evliyalara saygı fikri zaten mevcuttu. Hz. Ali’ye olan saygıları ve Türkler tarafından yönetilen İran’a hissetmiş olabilecekleri bağlılığa rağmen Aleviler Şii olmadılar. Çünkü, Aleviliğe göre Şiilik, Aleviler’in uzak durdukları Sünni İslam kadar ortodoks bir İslam versiyonuydu. (Bu durum günümüzde de öyledir).

Herşeye rağmen, Doğu Anadolu’da İran’ın güç kazanmasından korkan Osmanlı sultanları Alevilerin Hz. Ali’ye olan bağlılıklarını “aykırı” Şii düşüncelerinin bir belirtisi ve de İran için beşinci kol eylem olarak gördüler. Bu tehlike karşısında Osmanlılar Alevilere baskı kurdular. Özellikle Yavuz Sultan Selim zamanında 16. yüzyılda pek çok Alevi öldürüldü. Kimi Aleviler İran’a tehcir edildi ya da güvenlikleri için kendileri İran’a kaçtılar —ki, orada Türk Şii Azerilerle birleştiler. Nihayetinde, Osmanlı sultanları Doğu Anadolu’yu güvence altına aldılar.⁴¹ Aleviler ise sadece, İran sınırından uzakta, Orta ve Ortadoğu Anadolu’nun yüksek dağlarına sığınarak hayatta kaldılar. Baskıdan korkan Aleviler bundan sonraki asırları dini ibadetlerini gizlice yapabildikleri ve gerektiğinde kötü muameleden kaçınmak için Sünni Müslümanlar gibi davrandıkları kırsal bölgelerdeki dağlık alanlarda⁴² geçirdiler.

Osmanlı sultanları Yeniçerileri 1826 yılında ortadan kaldırıp onların yerine yeni bir Batılı ordu kurduklarında Yeniçerilik ile yakından ilgili olan Bektaşiliği de yasakladılar. Böylece Aleviler gibi Bektaşiler de yer altına girmeye zorlandılar. Zamanla baskı ve kimliklerini saklayarak hayatta kalma tecrübesi Alevileri ve Bektaşileri birbirlerine öncekinden daha yakın hale getirdi ve bazı Bektaşiler kendilerini Aleviliğin kentli bir kolu olarak nitelendirmeye başladı. Ancak her iki grup da, laik vizyonu Alevilerin ve Bektaşilerin özgürleşmesini de içeren Atatürk dönemine kadar Osmanlı toplumunun dışında yaşamaya devam ettiler.

⁴¹ Alevilerin Doğu Türkiye’den ayrılması ve bölgede sadece Sünni Kürtlerin kalmasıyla Türkiye’nin doğusu Türklükten arınıp, Kürt çoğunluğuna sahip olmuştur. Osmanlıların uyguladığı politikalar ironik bir biçimde Orta Asya’dan Akdeniz’e uzanan coğrafi Türk kütlelerini parçalamıştır. Bugün, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı politikalarının bir sonucu olarak Doğu Anadolu’nun bu kısmına Kürtler hâkimdir.

⁴² Türk Alevileri Ortadoğu Anadolu’nun dağlarında gizli yaşadıkları esnada Erzincan, Erzurum, Kahramanmaraş, Malatya ve Tunceli gibi illerde Kürtçe ve Zazaca konuşan Alevi toplulukları oluşturdu. Ancak bugün ayinlerinde Türkçe’yi kullanan bu Aleviler mezhep farklılıkları nedeniyle daha büyük olan Kürt topluluğunun dışında kaldı. Kürtlerin büyük çoğunluğu, Alevileri (Kürtçe, Zazaca ve Türkçe konuşanların hepsi) İslam’ın dışında bırakan Sünni inancının ortodoks ve katı Şafii mezhebindedir.

Atatürk ve Alevilerin Laikliğe Verdiği Desteğin Kökenleri. Atatürk dönemindeki laikleşme ve İslam’ın devlet dini olmaktan çıkarılması Alevilerin ve Bektaşilerin durumunu büyük ölçüde değiştirdi. Göz açıp kapayınca kadar bu insanlar baskı gören “sapkınlardan” Cumhuriyet’in birinci sınıf vatandaşları haline geldiler. Bunun ardından pek çok Alevi 1500’lü yıllardan beri yaşamakta oldukları dağlık alanlardan şehirlere taşındı. Yaygın laik eğitimle birlikte bu süreç Alevilerin Türk toplumuna katılmalarına ve bunun içinde yükselmelerine olanak verdi. Bu dönemde özellikle belirgin olan gelişme 1930’lu yıllarda aralarında pek çok kadının da bulunduğu binlerce Alevinin Türkiye’nin laik eğitim sisteminde öğretmen olması ve laik cumhuriyet fikrini yaymasıdır.

Atatürk döneminde görülen özgürleşme Alevilerin Atatürk’e ve onun mirasına karşı güçlü bir bağlılık hissetmelerine neden olmuştur. Bugün pek çok Alevi evinde, özellikle de kırsal bölgelerde, Atatürk’ün resimleri Alevilerin kendisinden isimlerini aldıkları Hz. Ali’nin resimlerinin yanına asılmaktadır. Bu Aleviler arasında Cumhuriyet’in kurucusunun yükseldiği konumu gösteren sembolik bir olaydır.

Aleviler sadece Atatürk’e değil onun partisi olan CHP’ye de sadık olmuşlardır. Kendilerini tarihi olarak baskı altında olan bir grup olarak gören Aleviler bu algının neticesinde 1960’lardan itibaren komünist ve sosyalist hareketleri ve siyasi partileri desteklemiş ve sola tandans göstermişlerdir. CHP 1960’lı yıllarda sola kaydığında Aleviler bu sürece destek vermişlerdir. 1970’li yıllarda Aleviler sosyalist ve komünist sendikaların, siyasi partilerin, eylem ve hatta terör kuvvetlerin kurulmasında önemli rol oynamışlardır.

Komünizm ve laiklikle özdeşleştirmelerin bir sonucu olarak Aleviler Soğuk Savaş yıllarında Rus karşıtı ve dolayısıyla komünizm aleyhtarı ideolojiyi savunan Türk milliyetçilerinin ve ayrıca İslamcılarının hedefi haline gelmişlerdir. 1970’lerin kaotik ortamında Aleviler bu gruplar tarafından hedef alınmışlardır. 1978 yılında bu tür bir olay esnasında Kahramanmaraş’ta İslamcı ve milliyetçi partilerin sempatanları yüzden fazla Aleviyi öldürmüş binden fazlasını ise yaralamıştır.⁴³ 1970’li yılların sonlarında Çorum, Sivas ve Malatya’daki şiddetli çatışmalar Alevi mahallelerine saldırılmasına ve işyerlerinin yakılmasına ve benzer katliamlara neden olmuştur.⁴⁴

Günümüzde Aleviler. 1970’lerden bu yana Alevilerin siyasi eğilimleri değişikliğe uğramıştır. Komünizmin çöküşüyle pek çok Alevi bu ideolojiden uzaklaşmıştır. Bazıları ANAP gibi merkez sağ partilere destek vermiştir. Bugün, CHP özellikle kırsal kesim Alevileri tarafından hâlâ desteklenmektedir. Bu arada bazı Aleviler Milliyetçi Hareket Partisi’ne (MHP) destek vermektedirler.

Değişim içindeki siyasi bağlılıklarına rağmen Aleviler İslamcılığa karşı çıkan laik bir Türkiye’ye olan bağlılıklarını korumuşlardır. Aslında, Türkiye’de laikliği destekleyen pek çok ögenin arasında Aleviler, İslami baskılar veya AKP tarafından dönüştürülmesi mümkün görünmeyen yegane unsurdur. Bu bağlamda, Aleviler İslam ve İslami siyaset konusunda süreklilik arz eden münhasır bir öz algılamaya sahip olmaya devam etmektedir. Örneğin Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)

⁴³ “105 Die in Moslem Clashes,” *World News Digest*, 31 Ocak 1978.

⁴⁴ “High Death Toll in Turkey,” *Washington Post*, 8 Temmuz 1980; ve Emel Anil, “AM Cycle,” *Associated Press*, 25 Aralık 1978.

tarafından gerçekleştirilmiş olan bir ankete göre Alevilerin yüzde 12.1’i kendilerini “yalnızca Müslüman” olarak görürken, yüzde 32’si kendisini “hem Alevi hem de Müslüman”, yüzde 34.5’i “sadece Alevi” ve yüzde 6.3’ü “Bektaşî” veya “Kızılbaş” olarak görmektedir. Dahası, pek çok sayıda Alevi artık kendisini tamamen laik veya dinsiz olarak görmektedir. ODTÜ anketine katılan Alevilerin yüzde 14.6’sı “ateist” olduğunu belirtmiştir (Bu sayı kendilerini “sadece Müslüman” olarak özdeşleştirenlerden daha yüksektir).⁴⁵

Bu esnada İslamcılarının ve Alevilerin biraraya gelmekte zorluk çektikleri görülmektedir.⁴⁶ Buna bağlı olarak Aleviler Türkiye’nin İslamci ve dini bazlı partilerinde yer almamışlardır. Aleviler toplumun yüzde 10’dan fazlasını oluşturmasına rağmen Türk meclisinde üçyüzelliden fazla milletvekili olan AKP’nin bir tane bile Alevi milletvekili bulunmamaktadır.⁴⁷

Bugün çok sayıda Alevi Atatürk zamanından bu yana göç etmekte oldukları İstanbul, Ankara ve diğer büyük şehirlerde yaşamaktadır. 1970’li yıllarda yaşanan katliamların ertesinde Doğu ve Orta Anadolu illerinden gerçekleşen yoğun göçler Sivas, Kahramanmaraş ve Malatya gibi illerdeki Alevi oranını azaltmıştır. Bununla birlikte, bu illerin kırsal kesimlerinin ve genelde Kuzey, Orta ve Ortadoğu Anadolu’da halen pek çok Alevi yaşamaktadır. Ancak, Alevilerin nüfusun büyük çoğunluğunu (yüzde 60 üzeri) oluşturduğu tek Türk şehri Tunceli’dir.⁴⁸

Türk toplumunun geri kalanı için de söz konusu olduğu üzere 1980’li yıllar, Alevilerin içinden bir orta sınıfın çıktığı yıllar olmuştur. Aleviler zamanla Türk toplumuna entegre olmuş ve Alevi ile Sünniler arasında evlilikler yaygın hale gelmiştir. Yine de 1993 yılında Sivas’ta kısmen Aleviler ve kısmen de sol partiler tarafından organize edilmiş olan bir Alevi kültür festivalinde Sünni köktendinciler konukların kalmakta oldukları oteli ateşe vermişler ve harekete geçmekte gösterdikleri başarısızlık dolayısıyla daha sonra çok ciddi bir biçimde suçlanan polis ve güvenlik kuvvetlerinin gözlerinin önünde 35 kişiyi diri diri yakmışlardır.⁴⁹ Bu olay Alevilere Türkiye’nin bazı kesimlerinde kendilerine karşı en azından bir hoşnutsuzluk bulunduğunu gösteren bir uyarı niteliği taşımaktadır. Kısmen Sivas olaylarına bir tepki olarak kentli Alevilerin arasında 1990’lı yıllarda bir yeniden uyanış hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareket bir dizi Alevi STK’sının kuruluşuyla kendini göstermektedir.⁵⁰ Ancak yeniden uyanışçı bu hareketler sınırlı bir başarıya

⁴⁵ Türkiye’de Alevilerin kendileri özdeşleştirmelerine ilişkin gruplar için Tablo 1’e bakınız.

⁴⁶ AKP genel olarak Alevilere yaklaşmayı becerememiştir. Bu da bazı sıkıntılara yol açmıştır.

Geçtiğimiz günlerde kızlarının zorunlu din derslerinden muaf tutulmasını isteyen Alevi bir aile davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürmüştür. Temmuz 2006’da mahkeme Avrupa İnsan Hakları Bildirgesinin düşünce, inanç ve din özgürlüğüne ilişkin 9. maddesine aykırı düşmesi gerekçesiyle Alevi aile lehine karar vermiştir. Mahkeme AKP Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’ten savunmasını istemiş, Çelik ise “bir Alevi vatandaşın... kendisini dini derslerden muaf tutma lüksü yoktur.” demiştir. Bu sözler 7 Ekim 2006 tarihli Milliyet gazetesinin “AİHM’deki Kritik Duruşma 3 Ekim’de” haberinden alınmıştır. Online erişim için: (<http://www.milliyet.com.tr/2006/07/06/siyaset/asiy.html>).

⁴⁷ Sedat Ergin, “AKP ve Aleviler” *Hürriyet* (İstanbul), 9 Kasım 2004.

⁴⁸ Türkiye’de Alevi nüfusunun dağılımını görmek için ek Haritaya bakınız.

⁴⁹ “Fears of New, Wider Violence in Rushdie Unrest Town,” *France-Presse*, 5 Temmuz 1993.

⁵⁰ Bu kuruluşların arasında merkezci ve orta sınıf Cem Vakfı (bakınız www.cemvakfi.org); 16. yüzyıl Alevi evliyası Pir Sultan Abdal’ın adını taşıyan sol görüşlü bir dernek olan Pir Sultan Abdal Derneği (bakınız www.pirsultan.net); İstanbul’da mezarı bulunan bir Bektaşî/Alevi evliyası olan Karacaahmet’in adını taşıyan Karacaahmet Sultan Derneği (bakınız www.karacaahmet.com); ve Bektaşî inancının kurucusu olan Hacı Bektaş Veli’nin adını alan Hacı Bektaş Veli Dernekleri (bakınız

ulaşmışlardır. Zira, Atatürk zamanından bu yana Aleviler arasında köklü laikleşmenin ve 1960’lardan bu yana solcu hareketlerin etkisiyle Alevilerin dinden uzaklaşmasının neticesinde, Osmanlı baskısı altında gizlilik maksadıyla sözlü olarak saklanıp, öğretilmiş olan Alevi dini gelenekleri unutulmuş, bazı durumlarda da tamamen ortadan kaybolmuştur. Dahası eski kuşaklar Aleviliği bir inanç meselesi olarak görmekteyken gençler bunu bir felsefe olarak görmektedirler, ve bu da çok sayıda genç Alevinin kendisini Müslüman olarak özdeşleştirmemesine neden olmaktadır. Daha önce bahsedilen ODTÜ anketine göre 1965 yılından sonra dünyaya gelen kişilerin yüzde 30.1 kadarı kendisini “ateist” olarak görmekteyken, sadece yüzde 2.4 kadarı kendisinin “Müslüman” olarak görmektedir. Aynı gruptaki kişilerin yüzde 37.3’ü kendisini “Alevi”, yüzde 21.7 “hem Alevi hem Müslüman”, yüzde 8.4 ise “Kızılbaş” veya “Bektaşî” olarak görmektedir.⁵¹ Yine aynı ankete göre daha yaşlı olan Alevilere göre (örneğin 1965 öncesi doğanlar) genç olan Alevilerin (örneğin 1965 sonrası doğanlar) kendisini “Müslüman” olarak özdeşleştirme oranı 7 kat daha azdır. Daha da önemlisi, genç Alevilerin kendilerini “ateist” olarak özdeşleştirme oranı yaşlı olanlara göre 11 kat daha fazladır. Türkiye’de Aleviliğin geleceği laikleşme gibi görünmektedir.

Aleviler Türkiye’nin laik bloğunun temelini oluşturmaktadır. Türkiye’de İslami bir ihtilal gibi çok muhtemel olmayan bir senaryonun gerçekleşmesi durumunda Alevilerin bu darbeye toplu olarak mücadele edecekleri sıkça söylenmektedir. Mücadeleyi kaybetmeleri halinde, Alevilerin nüfusun yüzde 10 ila 15 kadarı oluşturduğunu düşündüğümüzde, AB’nin ve Türkiye’ye en yakın AB ülkesi Yunanistan’ın, sayıları 10 milyon civarını bulan mültecilerin seline maruz kalacağı anektodal olarak düşünülebilir.

AB VE MAHKEMELER

Bazı Avrupalılar bu gerçeğin farkında olmasalar da, AB Türkiye’nin Batı yönelimini ve laikleşme sürecini destekleyen bir kilit unsur haline gelmiştir. 1999 yılının Aralık ayında AB Ankara’nın Kopenhag Kriterleri’ni yerine getirmesi halinde Türkiye’ye üyelik verebileceğini açıkladı.⁵² Bundan sonra, Türkiye bu kriterleri yerine getirmek için pek çok şey yapmıştır. Bunların arasında Milli Güvenlik Kurulu’nun içinde askerlerin etkisinin azaltılması da bulunmaktadır.⁵³ Bu bağlamda, AB Türkiye’nin laik demokrasinin en önemli koruyucularından bir tanesi haline gelmiştir.

www.hacibektasdernegi.org) bulunmaktadır. Alevi STK’larının siyasi bağlılıklarına ilişkin bir gazete makalesi için bakınız: İsmail Pehlivan, “Kentleşen Alevilik”, *Akşam* (İstanbul), 1 Kasım 2006. Online erişim için: www.aksam.com.tr/haber.asp?a=57220,11). Buna ek olarak, bu tür derneklerin hepsini kapsayan bir organizasyon olma amacı taşıyan Alevi Bektaşî Federasyonu (bakınız www.alevifederasyonu.com) kurulmuştur. Avrupa’da ise Türk Alevileri Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu altında bir araya gelmişlerdir. (bakınız www.alevi.com).

⁵¹ Türk Alevileri arasındaki kendini özdeşleştirme konusunda görülen kuşak farklılıkları için Tablo 2’ye bakınız.

⁵² AB karar metni için bakınız:

(http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/turkey_en.pdf).

⁵³ Dexter Filkins, “Turkey: Parliament Backs Reforms,” *New York Times*, 20 Haziran 2003; Karl Vick, “E.U. Bid Keeps Turkey on Path of Reform,” *Washington Post*, 5 Ekim 2005. Online erişim için: (www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/04/AR2005100401745.html); Soner Çağaptay, “European Union Reforms Diminish the Role of the Turkish Military: Ankara Knocking on Brussels’ Door,” *PolicyWatch* no. 781 (Washington Institute for Near East Policy, 12 Ağustos 2003. Online erişim için: (<http://washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1659>) ve Soner Çağaptay, “Turkey’s Quest to Join the European Union: Implications for American Policy,” *PolicyWatch* no. 648

1998 yılının Ocak ayında, RP hükümetinin düşmesinin ardından Anayasa Mahkemesi RP’yi ülkenin laik anayasasını ihlal ettiğinden dolayı kapatmıştı. Daha önce belirtildiği üzere RP bu karara karşı bir kalkışmada bulunmadı. Bunun yerine Mayıs 1998’de davayı Strasburg’da bulunan AİHM’ye götürmüştür.⁵⁴ Partinin bir kalkışmada sınırlı destek bulacağına farkında olmasının yanı sıra şu nedenler RP’nin Avrupa seçeneğini neden tercih ettiğini açıklamakta ve Türkiye’nin laik demokrasisinin bir güvenlik mekanizması olarak AB’nin önemini de kanıtlamaktadır.

İlk olarak, onlarca yıl boyunca bir demokrasi içinde yaşamış ve tartışmaları çözmek için mahkemeleri kullanmaya alışmış olan bir nüfusla karşı karşıya olan RP, Avrupa seçeneğini, tabii ki, kullanmak zorunda kalmıştır. Atatürk’ün mirası olan laik anayasa, demokratik ve özgür seçimler ve hukukun üstünlüğü gibi kurum ve değerler RP’yi (ve sonrasında kurulan partileri) Ankara’da veya Strasburg’da demokratik olmayan bir yol izlemekten alıkoymuştur.

RP’nin kendisini tutmasındaki ikinci bir neden partinin Avrupa’nın davasına sempati duyacağına inanmasıydı. Ancak olaylar RP’nin umduğu gibi gelişmedi. Partinin yasaklanmasından bir süre sonra parti kadrosu adı Fazilet Partisi (FP) olan yeni bir parti kurdu.⁵⁵ FP Nisan 1999 seçimlerine RP’ye göre daha ılımlı bir söylemlerle girdi ancak sadece yüzde 15.4 oranında oy aldı.⁵⁶ Daha sonra Temmuz 2002 tarihinde AİHM, RP kadrolarını çok eden kararını açıkladı. Mahkeme, Türkiye’nin RP’yi yasaklamasını onayladı, bu eylemin haklı olduğunu ve AİHM kararlarının temelinin oluşturan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni ihlal etmediğini belirtti.⁵⁷

Türk demokrasisinin ve laikliğinin bir güvenlik sübabını AB ve Avrupa Mahkemeleri oluşturuyorsa, kuşkusuz bir diğerini de Türkiye’nin laik mahkemeleri oluşturmaktadır. Bu mahkemeler arasında Yargıtay ve özellikle de türban ve imam hatip konuları da dahil olmak üzere tüm idari fiilleri gözden geçirme yetkisi olan Danıştay bulunmaktadır.

İslamcılarla mücadele etme konusunda mahkemelerin sahip olduğu rol gereği, RP davasını Mayıs 1999 tarihinde AİHM’ye götürürken, Anayasa Mahkemesi de FP’nin RP gibi Türkiye’nin laik anayasasını ihlal ettiğini belirterek FP aleyhine bir dava açtı. Mahkeme 2001 yılının Haziran ayında FP’yi kapattı.⁵⁸

(Washington Institute for Near East Policy) 14 Ağustos 2002. Online erişim için: (<http://washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=1526>).

⁵⁴ “Turkey’s Dissolved Refah Party to Seek European Rights Court Relief,” Agence France-Presse, 27 Ocak 1998.

⁵⁵ “FP!” *Hürriyet* (İstanbul), 24 Şubat 1998. Online erişim için: (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=-7639>).

⁵⁶ M. Hakan Yavuz, “The Politics of Fear: The Rise of the Nationalist Action Party (MHP) in Turkey,” *Middle East Journal* 56, no. 2 (Bahar 2002).

⁵⁷ Therese Jauffret, “European Rights Court Backs Turkey over Islamist Party Ban,” Agence France-Presse, 31 Temmuz 2001. AİHM kararının metni için bakınız: *Refah Partisi, Erbakan, Kazan ve Tekdal- Türkiye* (no. 41340/98 ve 41342-4/98), *Refah Partisi Erbakan, Kazan ve Tekdal- Türkiye Davasında kararı*, 31 Temmuz 2001, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; online erişim için: (<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=17&portal=hbkm&action=html&highlight=Turkey&sessionid=10216774&skin=hudoc-pr-en>).

⁵⁸ “Fazilet Partisi Kapatıldı” *Hürriyet* (İstanbul), 21 Haziran 2001. Online erişim için: (<http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/01/06/22/turkiye/61tur.htm>).

Bu noktada, Türkiye’deki İslamcılar kendilerine bir ders çıkardılar: laik mahkemeler onların laikliğin zeminini oymalarına izin vermeyecekti ve AB ile AİHM de bu konuda kendilerine yardımcı olmayacaktı. Türkiye’nin RP’yi yasaklamasına ilişkin olarak Türkiye’yi destekleyen 2001 tarihli kararında AİHM hâkimleri şunları söylemişlerdir: “Biz hükümetin, laikliğin çoğunluğu Müslüman olan bir nüfusa sahip olan ve liberal demokrasi ilkelerine bağlı olan... Türk toplumu için hayati önemine ilişkin savını destekliyoruz.”⁵⁹

⁵⁹ Therese Jauffret, “European Rights Court Backs Turkey over Islamist Party Ban.” makalesinden alıntılanmıştır.

İslamcıların Laiklikle Mücadelede Başarısı: AKP'nin Sahneye Çıkışı

RP, laik Türk demokrasisine meydan okuma konusunda başarısız olmuş olmakla birlikte halefi olan AKP'nin işleri daha yolunda gitmektedir. Türk İslamcıları 1990'lı yıllarda demokrasiyi demokrasiye saldırmak için bir araç olarak kullanamayacaklarını ve iktidara gelseler bile rejimin laik karakterini değiştirmelerine izin verilmeyeceğini anladılar. Bunun bir sonucu olarak FP, RP ile karşılaştırıldığında daha ılımlı bir söylem içerisine girdi ve RP kapatıldığında İslamcılar daha da değiştiler. Erbakan, söylemini daha ılımlı hale getirdi ve başında olduğu hareketi Saadet Partisi (SP) adıyla yeniden hayata geçirdi. Ancak bu sefer büyük bir grup kendisinden ayrılıp, 2001 yılının Ağustos ayında Refah hareketinin önemli unsurlarıyla AKP'yi kurdu.⁶⁰ Kısa bir zaman zarfında, AKP Kasım 2002 seçimlerinde oyların yüzde 34'lük bir kısmını elde etti.⁶¹ Aşağıdaki unsurlar AKP'nin seçim başarılarına ışık tutacaktır.

SÖYLEMDE DEĞİŞİKLİK

AKP'nin demokrasiye, AB hedefine ve laikliğe⁶² kesin olarak saygılı bir siyasi mesaj kullanması partiye RP veya FP ve SP'nin elde etmiş olduğunun çok ötesinde bir başarı elde etmesi konusunda yardımcı olmuştur. AKP'nin ılımlılaşmasının İslamcıların kendilerinden menkul eğilimlerinden ziyade Türk siyasetinin sistemik baskıları nedeniyle gerçekleştiği görülmektedir. AKP liderliği 1990'lı yıllarda yaşanan tecrübeler neticesinde ülkenin siyasi çerçevesinin (yani Türklerin laik düşünce yapısının, Türkiye'nin laik ordusunun ve mahkemelerinin) ve AB'nin Türk laikliğine verdiği desteğin, kendisinin İslamcı görünüşte bir parti olarak iktidarda kalmasını imkansız hale getirdiğinin farkına varmıştı. Bu sezinleyiş sonrasında AKP'nin mesajındaki evrimleşme daha önce İslami partiye oy vermemiş olan seçmenlerinin oylarını AKP'ye getirmiştir. Örneğin solcu Ege kenti İzmir'de RP yüzde 5'in üzerinde oy alamazken AKP 2002 yılı seçimlerinde bu ilden yüzde 17'lik bir destek almıştır.⁶³

Yeni bir Mesajı Pazarlamak için Yeni Simalar. Sadece AKP'nin değil FP ve SP'nin de RP söyleminden uzaklaştığı bir gerçektir. Ancak RP ve FP kamuoyunu ikna etme konusunda başarısız olurken AKP en azından bazı Türkleri İslami bir parti olmadığı konusunda ikna etmiştir. Bu bağlamda, AKP'nin başarısı partinin vitrininin Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Meclis Başkanı Bülent Arınç gibi yüzlerden oluşmasında saklıdır. 1970'li yıllardan beri şeriat çağrısı yaptığı için “damgalanmış” olan Erbakan'ın tersine bu yeni “markasız” isimler Türkleri İslami bir amaç peşinde koşmadıkları konusunda ikna etme hususunda daha başarılı olmuşlardır.

⁶⁰ “Adalet ve Kalkınma, 39. Parti”, *Hürriyet* (İstanbul), 14 Ağustos 2001. Online erişim için: (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=10011>).

⁶¹ BelgeNet, *2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları*. Online erişim için: (www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14).

⁶² Bakınız *AK Parti Programı* 14 Ağustos 2001. Online erişim için: (www.akparti.org.tr/program.asp?dizin=0&hangisi=0), s. 6.

⁶³ BelgeNET, *2002 Yılı Genel Seçim Sonuçları*. Online erişim için: (www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=14&il_id=935).

“AK” YAFTASI

AKP'nin talihi Türk ekonomisinin tarihi bir düşüşle yüzde 9.5 oranında küçüldüğü 2001 ekonomik krizi ile arttı.⁶⁴ Bu dönemde laik siyasi partilerin ekonomik krizde oynadıkları rol ve yolsuzluk haberleri basında geniş oranda yer buldu.⁶⁵ AKP de kendisini sadece İslami olmayan bir parti şeklinde değil, aynı zamanda da temiz bir parti olarak lanse etmeye başladı. (Partinin isminin kısaltmasınının Ak Parti olması ve ve bunun ahlaki temizliği ifade etmesi isabetlidir). Bu da pek çok İslamcı olmayan seçmenin AKP'ye kaymasında etkili olmuştur.

SOLUN YIKILIŞI

1990'lı yılların başında Türk solunun yıkılışından sonra şehirlerde ortaya çıkan boşluğu doldurma konusunda, AKP de selefi RP gibi başarılı olduğundan seçimlerde iyi sonuçlar aldı. Sovyet komünizminin çökmesinin ardından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sol ideolojiler çekiciliklerini kaybetti. Avrupa ülkelerinin çoğunda sol kendisini “Yeni Sol” olarak tekrar ortaya koyarken Türkiye'de bu tür bir değişim başlatılmadı ve Türk solu çekiciliğini korumayı başaramadı.

AKP, RP gibi, büyük şehirlerin yoksul kesimlerinde sol partilerin dağılmasından oluşan boşluğu kısmen de olsa doldurmuştur. RP ve AKP, iktisadi olarak sol eğilimli, dağıtımçı ve klientalist politikalar uygularken, sosyal açıdan ise muhafazakar gündemlerini korumuşlardır. AKP bu stratejiyi kullanma konusunda çok başarılı hale gelmiştir. AKP 2002 yılında iktidara gelmesinden bu yana mevcut RP parti teşkilatını kullanarak, İstanbul ve diğer büyük şehirlerin varoşlarında çalışan kesime ve alt-orta sınıf mahallerine geniş fonlar sağlamıştır. AKP fakirlere yardım torbaları dağıtırken, klientalist dağıtım mekanizmaları vasıtasıyla seçmen tabanını elde tutmak için oy satın alma teknikleri kullanmaktadır. Örneğin 2006 yılında AKP'nin elinde bulunan İstanbul ve Ankara Belediyeleri İstanbul'da 248.000'den fazla aileye Ankara'da ise 60.000 aileye “yardım paketleri” dağıtmıştır.⁶⁶

Bu teknikler AKP'ye İslamcılarının daha önce hiç sahip olmamış oldukları bir popülarite kazandırmıştır. MSP ve 1990'lı yılların ortasına kadar RP, halk bazında sınırlı bir çekiciliğe sahip olup çoğunlukla küçük şehir insanlarını ve zanaatkârları çekerken, AKP büyük şehirlerdeki çalışan kesimlerin yaşadığı bölgelerin çoğunu kazanmıştır.

VAROŞTAN GELEN GÜÇ

Bu bağlamda, AKP'nin en büyük oy kazancı son dönemde varoşlara göçen ve artık Türkiye'nin demografik olarak belki de en büyük grubunu oluşturan kesimdir. Türkiye 1980'li ve 1990'lı yıllarda büyük bir sosyal değişime uğramış ve 1975 yılında yüzde 41.81 olan kent nüfusunun 2000 yılında yüzde 64.9 oranına fırlamasına neden olan geniş kapsamlı bir sanayileşme ve kentleşme yaşamıştır.⁶⁷ Nüfus artışı şehirlerde baskın yeni bir demografik grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çabuk

⁶⁴ Martin Wolf, “Turkey Must Not Take Its Turnaround for Granted,” *Financial Times* (London), 20 Ekim 2004.

⁶⁵ “An End to Bribes? Turks Pin Hopes on New Government to Wipe Out Corruption,” Associated Press Worldstream, 13 Kasım 2002.

⁶⁶ Yazarın Türk politikacısıyla görüşmesi, Ankara, 7 Mart 2007.

⁶⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, “Şehir ve Köy Nüfusu, 1927-2000,” Ankara. Online erişim için: (www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=193).

zenginleşmeci ekonomik eğilimleri ve sosyal muhafazakâr değerleri olan bu “kentli-kırsal” grup ne kentli sayılacak kadar şehre ayak uydurmuş olan ne de kırsal sayılacak kadar kırsal bölgelerle güçlü bağlantıları olan bir gruptur.

Bu doğrultuda, varoşlarda yaşayan demografik kitle geleneksel olarak kentsel veya kırsal nüfusa hitap eden yerleşik laik siyasi partilerin hiçbirine ilgi duymamaktadır. Burada, AKP’nin RP döneminde varoşlarda edindiği deneyim, ve ayrıca partinin klientalist ağları ve sosyal açıdan muhafazakâr politikaları çok işine yaramıştır. Bugün, AKP aralarında Başbakan Erdoğan’ın da bulunduğu ve varoşlarda yaşayan insanlara çekici gelen “kentli-kırsal” liderleri ile varoşlardan oldukça büyük destek görmekte ve sadece Türkiye’nin laikliğine değil aynı zaman da ülkenin Batı’ya olan tarihi bağlılığına da en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır.

Laikliğin ve Türkiye'nin Batı Yanlısı Dış Politika Yöneliminin Geleceği

RP Türk laikliğiyle mücadele konusunda başarısız olmuşsa da, 2002 yılından bu yana ülkeyi yönetmekte olan AKP en azından şimdilik başarılı görünmektedir. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, sıkça rastlanmayan bir şekilde Türkiye 2007 yılında iki seçimle birden karşı karşıyadır. Bunlar Nisan-Mayıs döneminde cumhurbaşkanlığı seçimi ve Kasım ayında ise milletvekili seçimidir. 2007 yılı Türkiye'deki en önemli yürütme mevkilerinin (Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı) yanı sıra tüm yasama organının da AKP ve laik Türk partileri arasında gerçekleşecek olan bir yarışla seçileceği hayati derecede önemli bir yıldır. AKP'nin Türk laikliğine ve ülkenin geleneksel Batı yanlısı dış politikasına karşı başarılı mücadelesine ilişkin aşağıda belirtilenler göz önüne alındığında seçimlerin bu kadar birbirine yakın oluşunun Türkiye, gerekse de ABD, açısından hayati olduğu açıktır.

Laik Düşünce Yapısının AKP Tarafından Zayıflatılması. AKP'nin Türk laikliğine karşı göstermiş olduğu en başarılı mücadele RP'yi 1997 yılında deviren laik düşünce yapısını zayıflatması olmuştur. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, Türk ordusu kendisini laik anayasanın en büyük koruyucusu olarak addetmektedir. Ancak, ordu aynı zamanda popüler ve saygı duyulan bir kurum olma konusunda da hassastır. Ordu laikliğe ilişkin olarak sadece halk tarafından desteklenen şeyleri yapacaktır ve bu tarz bir destek de giderek zayıflamaktadır. Bu bağlamda AKP'nin dış politikası büyük değişim yaratmıştır. Parti yalnızca Türklerin dikkatini Müslüman ülkelere ve konulara doğru yönlendirmekle kalmamış bunun yanı sıra da kendi siyasi mesajlarına daha fazla sempati duyan bir kamuoyu yaratmıştır. Dış politika alanında kendilerini ilk önce Müslüman olarak addeden Türklerin sayısındaki artışla birlikte artık daha fazla sayıda Türk kendisini iç politikada da Müslüman olarak görmektedir.

Batı'ya yönelim ve laiklik Türkiye için ayrılmaz bir bütündür. Batı'ya verilen zayıf destek kaçınılmaz olarak Türklerin kendilerini İslamcılıkla özdeşleştirilmesi manasına gelmektedir. TESEV tarafından son dönemde gerçekleştirilmiş olan bir ankete göre kendisini Müslüman olarak gören kişilerin sayısında 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişinden bu yana yüzde 10 oranında bir artış olduğu görülmüş ve kendilerini İslamcı olarak tanımlayan kişilerin sayısı ise neredeyse nüfusun yarısına yakın bir kesimi olan yüzde 48.5 oranına ulaşmıştır.¹ Türklerin kendilerini özdeşleştirmeleri konusunda görülen bu değişim sadece Batı'ya yönelimlerini değil aynı zamanda sahip oldukları laik kimliğini de zayıflatılmaktadır zira laik kimlik özü itibarıyla Batı'ya yönelimle bağlantılıdır.

Türk laikliği ordu, mahkemeler ve Atatürk nedeniyle değil, onların yardımıyla işlemeye devam etmektedir. Türkiye'de laikliğin temel varoluş sebebi ülkenin Batı'ya yönelimini ve laik bir Türkiye'yi destekleyen bir nüfus çoğunluğudur. Ancak, AKP döneminde İslam milliyetçiliğinin yükselişi laik ve ulusal düşünce yapısını bozarak ve Batı'ya verilen desteği zayıflatarak Türk kamuoyunun işte bu duruşuna meydan okumaktadır.

¹ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset* (İstanbul: TESEV, 2006), s. 29. Online erişim için: (www.tesev.org.tr/etkinlik/Final%20Rapordin_toplum.pdf).

Malezya Modeli. AKP stratejisi, dine dayalı partilerin iktidar olduktan sonra çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde beklenmedik değişikliklere neden olabileceklerini göstermektedir. AKP, Türklerin ulusal ve laik kimlik duygusunu zayıflatan bir dış politikayla Türk toplumuna güçlü bir İslamcı milliyetçilik aşılmiştir. Bu değişimin 2007 seçimlerinin ardından da devam edip etmeyeceği uzun süredir parçalı duran ve kitlelere çekici bir siyasi mesaj vermeyi başaramayan laik, Batı yanlısı siyasi partilerin performansına bağlıdır. Bu çerçevede, laik partilerin AKP’yle başarılı şekilde mücadele etmedeki becerisi, ve özellikle de AKP’nin varışlardaki mali ve karizmatik çekiciliğine alternatif yaratmadaki performansı çok önemlidir. Eğer bu olmaz ise, ikinci bir AKP hükümeti Türkiye’yi Malezya örneğinde de olduğu gibi ilk bakışta “Batılı” görünen yani, serbest pazar ekonomisine sahip ve kapitalist olan, ancak kendisini Batı ile özdeşleştirmeyen çok farklı bir ülke haline getirebilir.

Pakistan Alternatifi. Türklerin çoğunluğunun kendilerini Batı ile özdeşleştirmeyi bırakması halinde Türkiye nasıl bir ülke olacaktır? Belki de, tıpkı tüm Müslüman ülkeler arasında kamuoyu yoklamalarında halkının en yüksek oranla (yüzde 79 kadarının) kendisini öncelikle Müslüman olarak gördüğü Pakistan² gibi bir ülke. Türkiye o zaman Batı yönelimini sadece ordunun ya da mahkemelerin kurumsal müdahalesi vasıtasıyla, yani “doğal olmayan” bir şekilde, sürdürmeye devam edebilecektir.

AKP idaresinde yükselişe geçen İslam milliyetçiliğinden dolayı endişe duyan bazı kişiler ulusalcılığı daha büyük bir endişe kaynağı olarak görebilirler. Ancak, gerçek şu ki, ulusalcılık AKP’nin başta olduğu yılların bir ürünüdür. AKP ve ulusalcılık hareketi içeride birbirini hor görüyor olmasına rağmen, dış politikada iki hareket arasındaki ideolojik farklılık asgari düzeydedir. Ulusalcılık geleneksel Kemalist Türk milliyetçiliğinden farklı olarak temel özelliği Batı karşıtlığı olan bir milliyetçiliktir. Örneğin geleneksel Türk milliyetçileri Irak’taki ABD varlığını hemen sınırlımızda iki ülke arasında istenmeyen bir çatışma olarak görürken ulusalcılığı destekleyenler Irak’taki ABD varlığından İslam milliyetçilerin bundan nefret ettiği kadar nefret etmektedirler. Aslında, ulusalcılık tarzı dış politika görüşü AKP’nin dış politikasına benzer görünmektedir. Buradaki fark sadece semantiktir: AKP Irak’ta ABD varlığının eleştirirken “Müslümanlardan” bahsetmekte, ulusalcılık hareketi ise ABD’nin Müslüman bir ülkeyi işgal etmesinden bahsediyor olmasına rağmen bunu “Türlere” bir tehdit olarak görmektedir. AKP’nin Türkiye’sinde yükselişe geçen olgu İslam’la karışmış milliyetçiliktir. Bu yeni güç aslında, AKP bazlı İslami milliyetçilik olarak da olsa ulusalcılık hareketi kisvesinde de olsa güçlü bir Batı karşıtı İslamcılıktır.

Ancak, AKP kendisini Batı başkentlerindeki ulusalcılık hareketinden ayırmaktadır. AKP içeride Batı’yı ağır bir biçimde eleştirip Batı karşıtı tavırlar sergilese de, dışarıda Batı hükümetleriyle yakın bağlar kurmaktadır.

AKP Yönetiminde Türkiye’nin Dış Politika Yönelimi ve Geleceği. Bu doğrultuda, AKP 2005 yılından bu yana Vaşington’a karşı daha olumlu bir söylem takınmıştır. Seçim yılını Vaşington’un desteğiyle atlatmayı umut eden AKP Orta Doğu’ya ilişkin olarak ABD politikalarına yönelttiği eleştirileri de azaltmıştır. Muhalefete rağmen

² “Islamic Extremism: Common Concern for Muslim and Western Publics,” Center Report, 14 Temmuz 2005. Online erişim için: (<http://pewglobal.org/reports/display.php?PageID=813>).

AKP liderleri 2 Ekim 2006’da Erdoğan’ın Vaşington gezisi hazırlıkları esnasında Türk barış gücünün Lübnan’a gönderilmesini desteklemiştir.³ Meclis barış gücüne ilişkin önergeyi onayladığında yalnızca 6 AKP milletvekili karara uymamıştır. Bu aslında ilginç bir durumdur, demek ki AKP aynı kararlılığı göstermiş olsaydı, partinin 1 Mart 2003 tarihinde Irak Savaşı için yaptığı, ve milletvekillerine diledikleri gibi oy kullanmaları için müsaade ettiği ve 99 AKP milletvekilinin olumsuz oy verdiği oylamada da benzer bir sonuç ortaya çıkabilirdi.

AKP’nin Vaşington’a karşı tavrı daha olumlu hale gelmiş olsa bile, partinin Vaşington için hayati önem taşıyan Orta Doğu konularında ABD’ye gerçek destek vermesi pek de olası değildir. AKP’den gelen ve yıllar boyu süren ağır eleştirilerin ardından Türk kamuoyu artık güçlü bir şekilde Amerikan karşıtı haline gelmiştir ve eskiye oranla daha fazla sayıda Türk kendisini İslami konularla özdeşleştirmektedir. Bu bağlamda AKP’nin şu anki stratejisi, yani bir yandan Batılı hükümetlerle yakın ilişkiler kurup, bir yandan da içeride Batı’yı eleştirme, aslında sorunu daha da çetrefilleştirmektedir. Süreklilik arz eden Batı karşıtı kamuoyu AKP’yi İran’ın nükleer silahlardan arındırılması gibi Orta Doğu’daki ABD politikalarına somut destek vermekten alıkoyacaktır. Büyük ölçüde son beş yıllık AKP hükümetinin ürünü olan Batı karşıtı duygular AKP’nin ABD’ye yöneliminin etkisini ironik bir biçimde azaltacaktır.

AKP’nin Batı’ya bağlılığı siyaset gereğidir, doğal ya da içten değildir. Örneğin parti güçlü bir AB yanlısı gündemle iktidara gelmiş olmasına rağmen AKP’nin AB’ye katılım arzusu 2005 yılında duraklamıştır.⁴ Türkiye 2004 yılının Aralık ayında AB’den üyelik müzakereleri için yeşil ışık aldıktan sonra (yani AB seçeneği bir gerçek haline geldikten sonra) AKP katılım konusunda hevesini kaybetmiştir. AB ile ilişkileri yürütecek Baş Müzakereciyi atamak AKP’nin tam altı ayını almıştır.⁵ Aynı şekilde AKP 2002 yılında desteklediğini belirttiği laikliği de eleştirmeye başlamıştır.

28 Şubat’ın Tekrarının Engellenmesi. Dış politika hamleleri vasıtasıyla laik Türk düşünce yapısını zayıflatmasına ek olarak, AKP’nin Türk laikliğine karşı yapmış olduğu mücadelenin ikinci bir tarafı da 1996-1997 döneminde İslamcı RP hükümetinin geri adım atmasını sağlayan cephenin, Ankara’dan laik siyasi partilerin ve ordunun, İstanbul’dan ise medyanın, STK’ların ve iş dünyasının başarılı bir şekilde bir araya geldikleri bir 28 Şubat’ın gerçekleşmesini engellemektir. Bu bağlamda AKP medyaya olan ilişkilerini medya patronları⁶ üzerinde kurduğu siyasi ve ekonomik telkin ve teskin mekanizmaları vasıtasıyla idare etmiş, böylece güçlü bir kontrol mekanizmasını şimdilik bertaraf etmiştir. AKP laik medyada 28 Şubat tarzı bir kampanyanın oluşmasını engellemenin yanı sıra partinin eleştirilmesi durumunda medyaya saldırarak, dörtte üçü büyük üç işletmenin elinde bulunan⁷ İstanbul merkezli

³ “Turkish Parliament OKs Lebanon Deployment,” Agence France-Presse, 5 Ekim 2006.

⁴ Vincent Boland, “Turkey Drags Feet over Preparations for Joining EU,” *Financial Times* (London), 5 Mart 2005.

⁵ Michael Kuser, “Minister Chosen to Plan Turkey’s Route to EU: Ali Babacan,” *Financial Times* (London), 25 Mayıs 2005.

⁶ 5 Mart 2007 tarihinde İstanbul’da ve 8 Mart 2007 tarihinde Ankara’da Türk gazetecileriyle yazar tarafından yapılan röportajlar.

⁷ 5 Mart 2007 tarihinde İstanbul’da ve 6 Mart 2007 tarihinde Ankara’da Türk gazetecisiyle yazar tarafından yapılan röportajlar.

medya şirketleriyle olan ilişkilerini dikkatli bir biçimde idare etmiştir.⁸ AKP'nin bir 28 Şubat'ı engellemek için ikinci taktığı, ki bu da partinin 28 Şubat 1997'den çıkardığı derstir, kendisine yönelik güçlü halk desteğinin devamlığının sağlanmasıdır. Bu stratejiyi AKP Batı karşıtı bir dış politika vasıtasıyla yürütmektedir.

AKP VE KURUMLARDAN GELEN MUHALEFET

Mecliste sahip olduğu baskın egemenliği sayesinde, AKP medyanın da desteğiyle kontrol edilmeyen bir yürütme ve yasama gücüne sahip olmuştur. Bu gelişme Türk demokrasisinde bir zayıflığa neden olmuştur. Laik partilerin ve medyanın İslami partiler üzerinde kurmuş olduğu kontrollerin söz konusu olduğu 1990'lı yıllardakinden farklı olarak günümüzde bu tarz kontrollerin yokluğunda ordu ve mahkemeler AKP'ye karşı denge unsurları olarak ortaya çıkmışlardır.⁹

1 Eylül 2006 tarihinde Orgeneral Yaşar Büyükanıt Türkiye'nin yeni Genelkurmay Başkanı olmuştur. 2002 yılında AKP Hükümetiyle neredeyse eş zamanlı olarak göreve gelen halefi Orgeneral Hilmi Özkök ile karşılaştırıldığında Orgeneral Büyükanıt laiklik de dahil olmak üzere pek çok konuda daha çok sesini çıkaran bir kişiliğe sahiptir. Orgeneral Büyükanıt'ın görev süresi Türkiye'de asker-sivil ilişkileri konusunda yeni ve hayati önem taşıyan bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda, dikkatle izlenmesi gereken bazı konular şunlardır.

Laik Eğitim. Atatürk'ün ilk temel reformlarından bir tanesi 1924 yılında laik ve ülke bazında bir eğitim sistemi kurmasıdır.¹⁰ Sonuç olarak ortaya çıkan sistem belki de Atatürk'ün en önemli başarısıdır. Ancak yetersiz kaynak aktarımı neticesinde 1980'li yıllardan beri şehirlere göçün yarattığı talebe yanıt vermekte başarısız olan eğitim sistemi bugün büyük oranda harap hale gelmiştir. Yine de laik eğitim pek çok Türk nesline laik düşünce sağlamışken çoğunluğu Müslüman olan diğer pek çok ülkede yaygın olan İslamcı eğitim Türkiye'de egemenlik kazanmayı başaramamıştır. Bugün AKP laik eğitim sisteminde İHL ve türban konusu vasıtasıyla revizyon yapmanın yollarını arayarak laik eğitim sistemine meydan okuyor görüntüdedir.

İmam-Hatip Liseleri. Türkiye'nin eğitim felsefesi Avrupalı'dır ve öğrencileri lise düzeyinde ya akademik bir yol ya da mesleki bir yol izlemeye yönlendirir. Düz liselere giden ve akademik yolda eğitimini sürdüren öğrenciler üniversiteye devam ederken mesleki eğitim yolunu tercih eden öğrenciler kendi teknik ve profesyonel alanlarında üniversiteye devam ederlerse avantajlı bir muameleye tabi tutulmaktadır.

İmam-Hatip Liseleri 1950'li yıllarda imam ve hatip yetiştirmek amacıyla meslek liseleri olarak kurulmuşlardır. Ancak daha sonra mesleki eğitim sağlamanın ötesinde İHL laik eğitime alternatif oluşturan dini bir eğitim sistemi haline gelmişlerdir. Okullar Türkiye'nin ihtiyacı olan imam ve hatip sayısından daha fazla öğrenci almaya ve mezun etmeye başlamışlardır. Pek çok İHL mezunu üniversitelerde hukuk ve kamu

⁸ “Erdoğan: Medya Unakıtan'a İftira Atıyor,” *Hürriyet* (İstanbul), 1 Mart 2006. Online erişim için: (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4006060>).

⁹ Soner Çağaptay, “Rising Tensions between Turkey's AKP and the Courts,” *PolicyWatch* no. 1109 (Washington Institute for Near East Policy, 30 Mayıs 2006). Online erişim için: (www.washingtoninstitute.org/templateC05.php?CID=2474).

¹⁰ “Tevhidi Tedrisat Kanunu” olarak bilinen bu kanun metni için bakınız: (www.turkcebilgi.com/Tevhidi%20Tedrisat%20Kanunu).

yönetimi gibi ilahiyat dışı bölümlere girmeye başlamıştır. 6. sınıf gibi erken yaşta başlayarak İmam-Hatipler laik bir lise eğitimden kaçmanın bir yolu haline gelmiştir. 107 İmam-Hatip Okulu'nun açıldığı 1996 yılındaki RP hükümeti¹¹ ve ANAP ve DYP hükümetleri de dahil olmak üzere özellikle muhafazakâr hükümetler dönemlerinde İHL'nin sayısında artış olmuştur. 1997 yılı itibarıyla bu okullarda 187,803 öğrenci eğitim görmüştür.¹² 1990'lı yılların ortalarına doğru bu okullar o kadar yaygın hale gelmiştir ki RP/İslamcılar ve laik blok/ordu arasında yaşanan mücadelede çok hassas bir konu haline gelmişlerdir. Ordudan gelen baskıların ardından hükümet yeni yasalar çıkarmış¹³ ve İHL'ne başlama yaşını 6. sınıftan 9. sınıfa çıkarmıştır. Yeni yasalar ayrıca mesleki lise mezunlarının üniversitede kendi branşlarındaki bölümlere kanallanmasını sağlayan bir puanlama sistemi vasıtasıyla, baştan niyet edildiği üzere, İHL mezunlarının ilahiyat bölümlerine girmesini garanti altına almıştır.¹⁴

Bu engel İHL'nin büyümesini felce uğratmıştır. Bu okullardaki öğrencilerin sayısı 2002 yılında 64,534'e düşmüştür.¹⁵ Bununla birlikte, AKP hükümetinin başa geçmesinden bu yana okullardaki öğrenci sayısında artış görülmeye başlanmıştır.¹⁶ 2005 yılında 108,064 genç bu okullarda öğrenciydi.¹⁷ AKP iktidara geldikten sonra, İHL öğrencilerinin mezuniyetten önce düz liselere geçişine olanak sağlayan yasal boşluklar yaratmış ve bu öğrencilerin üniversitede ilahiyat dışında bölümlere girmeleri konusunda avantajlı muamele görmelerine olanak sağlamıştır.¹⁸ Aralarında Erdoğan'ın da bulunduğu İHL öğrencileri ve mezunları bu liseleri laik, düz liselerle aynı düzeye getirmek için çaba göstermektedirler. İHL öğrencilerinin ilahiyat dışında bölümlere girişte avantajlı muameleye tabi tutulacakları beklentisi 2002 yılından bu yana bu okullardaki öğrencilerin sayısında görülen artışta etkili olmuş görünmektedir. İHL mezunlarının ilahiyat dışındaki üniversite bölümlerine girişi, diğer bir deyişle İmam-Hatip Liseleri'nin kuruluş misyonunun değiştirilmesi teknik bir konu değil, Türk laikliğinin temel direklerinden bir tanesi olan ülke çapında laik eğitime ilişkin bir tartışmadır.

Türban. Tıpkı İHL meselesi gibi türban sorunu da aslında eğitimle âlâkalıdır. Türkiye'de muhafazakâr Müslüman kadınlar bir tevazu göstergesi olarak her zaman başlarını örtmüşlerdir. Ancak bu kadınlar pek çok farklı stil benimsemişlerdir. Bunların arasında kentli kadınlar tarafından kullanılan eşarp, bu örtünün daha muhafazakar, son Osmanlı dönemi versiyonu olan başörtüsü ve kırsal bölgelerdeki kadınlar tarafından kullanılan ve yazma/yemeni adı verilen tülbentler bulunmaktadır. Yapılan anketlere göre, 2006 yılında Türk kadınının yarısından azı (yüzde 48) bu tür başörtüleri kullanmaktadır.¹⁹ Türban ise Türkiye'de, çoğunluğu Müslüman olan

¹¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Genel Kurul Tutanağı*, 14 Aralık 1999. Online erişim için: (www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=2345&p5=B).

¹² A.g.y.

¹³ Christopher de Bellaigue, “Turkey: Into the Abyss?” *Washington Quarterly* (Yaz 1998).

¹⁴ “İmam-Hatipler Yeniden Meslek Okulu Oluyor” *Hürriyet* (İstanbul), 20 Eylül 1998.

¹⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Tabloları: 2002–2003* (Ankara: Türk Milli Eğitim Bakanlığı, 2005).

¹⁶ 1995 ve 2005 yılları arasında İmam Hatip okulları öğrencilerinin sayısındaki değişim için Tablo 3'e bakınız.

¹⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, *2005-2006 Türkiye Eğitim İstatistikleri* (Ankara: Türk Milli Eğitim Bakanlığı, 2006). Online erişim için:

(http://sgb.meb.gov.tr/daireler/istatistik/TURKIYE_EGITIM_ISTATISTIKLERI_2005_2006.pdf).

¹⁸ “İmam-Hatipliye Nakil Yolu Açıldı” *Radikal* (İstanbul), 19 Ocak 2007.

¹⁹ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye'de Din Toplum ve Siyaset*, s. 58.

ülkelerdeki trendleri takip ederek, 1980’li yıllarda ortaya çıkmış olan özel bir baş örtüsüdür. Yaygınlaştırma amacıyla gösterilen çabalara rağmen türban çok kullanılan bir tür olmamıştır.²⁰ Bugün Türk kadınlarının yalnızca küçük bir kısmı türban kullanmaktadır.²¹ Ancak, türban yine de 1990’lı yıllarda yaygınlaşmış ve özellikle genç kadınlar arasında İslamcılığın ve iffetli yaşamının sembolü haline gelmiştir.

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, mahkemeler türban aleyhine kararlar vermiş ve bunun Türk laik anayasasını ihlal ettiğini belirtmiştir.²² Bu olaylar esnasında üniversite rektörlerinden oluşan ve laikliğin kalelerinden olan Yüksek Öğretim Kurumu türbanı üniversite kampüslerinde yasaklamıştır. Bu yasaklama kampüslerde tartışmaya neden olmuştur. Türban kullanan öğrenciler bu durumu bir ayrımcılık olarak nitelendirmişlerdir. Dava bu öğrenciler tarafından AİHM’ye götürülmüş ancak mahkeme Türk mahkemelerinin kararını haklı bularak Türk mahkemeleri lehine karar vermiştir.²³

Türban konusu bugün de çözüme kavuşmamış bir haldedir. AKP’nin sıkı seçmenleri partiden, üniversite kampüslerinde türbana izin verilmesini talep etmekte ve bu parti liderleri tarafından desteklenmektedir.²⁴ Laik partiler ve gruplar ise siyasi sembol olduğu gerekçesiyle türbana karşı çıkmaktadırlar. Bu bağlamda, 1997 yılından bu yana kısıtlamaların işe yaradığı düşünülebilir çünkü türban kullanan kadınların sayısında azalma olmuştur. 1999 yılında yüzde 16 olan Türk kadınlarının türban kullanma oranı bugün yüzde 11 oranına düşmüştür.

İHL ve türban konusu Türk iç politikasının en hararetli tartışma konularıdır. Bu konulardaki özellikle de daha simgesel olan türban konusunda statükoyu değiştirmeye yönelik bir AKP atılımı muhtemelen siyasi gerilimler yaratacak, yüksek mahkemeler ve ordu tarafından çok güçlü dirençle karşılanacaktır. AKP tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı kendi idari yetkilerini bu konularda AKP politikası lehine kullanabilir. Böylesi bir cumhurbaşkanı ilk olarak kampüslerdeki türban yasağını kaldıracak ve İHL mezunlarının ilahiyat dışındaki bölümlere kolay alınmasına izin verebilecek olan rektörleri seçecektir. İkinci olarak, cumhurbaşkanı türban ve İHL konularında yapılacak olan herhangi bir değişikliğin anayasaya uygunluğunu gözden geçirecek olan yüksek mahkeme yargıçlarını atayacaktır. Yani cumhurbaşkanlığı seçimleri ve daha da önemlisi yeni cumhurbaşkanının atacağı adımlar Türk siyasetinin yanı sıra Türk laikliğinde de yeni bir dönemin başlangıcına işaret edebilir.

Laiklik ve Radikal İslam. Muhtemelen bu tür gelişmeleri öngörerek Orgeneral Büyükanıt 30 Ağustos ve 2 Eylül 2006 tarihlerinde Türkiye’nin karşı karşıya olduğu

²⁰ Türk kadınları ve başörtüsü uygulamalarına ilişkin veriler için Tablo 4’e bakınız.

²¹ Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*, s. 58.

²² Tim Kelsey, “Young Turks Defend Headscarf,” *The Independent* (London), 11 Mart 1989.

²³ Vincent Boland ve Nikki Tait, “Turkish Student Loses Legal Battle over Islamic Headscarf,”

Financial Times (London), 11 Kasım 2005. AİHM kararı için bakınız: *Leyla Şahin- Türkiye Davası* (Başvuru no. 44774/98), Karar, 10 Kasım 2005, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Strasburg, Fransa.. Online erişim için:

(<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=78&portal=hbkm&action=html&highlight=turban%20%7C%20turkey%20%7C%20Leyla%20%7C%20Sahin&sessionid=10354599&skin=hudoc-en>).

²⁴ “Arınç: Eşime Başımı Aç Diyene Hesabını Sorarım”, *Hürriyet* (İstanbul), 1 Aralık 2006. Online erişim için: <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5537607>).

en büyük tehlike olarak “gericiliği” göstermiştir.²⁵ Büyükanıt ordunun köktendincilikle savaşma konusunda anayasal bir görevinin olduğunu da sözlerine eklemiştir. AKP 2002 seçim zaferinden sonra bir süre kendisini laiklik tartışmasından uzak tutmuş olsa da, Nisan 2006’da Meclis Başkanı Bülent Arınç Türkiye’nin laikliği yeniden tanımlamaya ihtiyacı olduğunu söylemiştir.²⁶ Başbakan Erdoğan ise Orgeneral Büyükanıt’ın sözlerini “sahte gündem yaratma” çabaları olarak nitelendirmiştir.²⁷

Laik kurumlar ve AKP arasındaki diğer bir anlaşmazlık konusu da Hamas olmuştur. Örneğin, Orgeneral Büyükanıt AKP’nin Hamas’ı Ankara’ya davet etmesi gibi Hamas’la olan temaslarını eleştirmiş ve Hamas’ı “terörist organizasyon” ilan etmiştir.²⁸

PKK. AKP ve ordu PKK konusunda da farklı görüşlere sahiptir. 1 Ekim 2006’da PKK, kendisini Kuzey Irak’taki üslerini hedefleyecek olası bir Türk askeri harekâtından korumak için tek taraflı bir “ateşkes” ilan etti. 2 Ekim 2006’da Erdoğan bu harekete hiç değilse kısmi destek vererek “eğer terör örgütü sözünü tutarsa, [Türk Ordusu tarafından] gerekçesiz bir operasyon yapılmayacaktır” açıklamasını yaptı.²⁹ Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ, Erdoğan ve PKK’yı görmezden gelerek, PKK’ya karşı olan mücadelenin örgütün “kökleri yok edilene karar” devam edeceğini söyledi.³⁰

AKP VE PARTİLİ MUHALEFET

2005-2006 arasında AKP ve mahkemeler arasındaki gerilim,³¹ ve İslamcı bir saldırganın türban ve İHL konusunda bütün idari kararları denetleyen yüksek mahkeme olan Danıştay’da bir yargıcı öldürmesi,³² Türk siyasetinin 2007 yılında zor bir döneme girdiğinin işaretidir. Peki ordu ve mahkemelerin dışında, siyasi partiler ve medya gibi oyuncuların AKP’ye 2007 seçimlerinde muhalefet yapma şansını neler belirleyebilir? Hangi faktörler AKP’nin bu süreçte şansını azaltır ya da artırır?

PKK’nın İç Politikadaki Etkisi. AKP PKK ile mücadelede başarılı olmamıştır; sadece 2006’nın Temmuz ayında 23 Türk vatandaşı terörist saldırıları sonucunda hayatını kaybetmiştir.³³ En son olarak, 7-9 Nisan tarihleri arasında PKK 10 askeri

²⁵ “General Buyukanıt Answers Erdogan: Yes, Reactionary Threat Exists,” *Hürriyet* (İstanbul), 3 Ekim 2006. Online erişim için: (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5192783&tarih=2006-10-03>).

²⁶ “Arınç’ın 23 Nisan Günü Yaptığı Konuşmanın Tam Metni” *Yeni Şafak* (İstanbul), 23 Nisan 2006. Online erişim için: (www.yenisafak.com.tr/dosya/arinc_tbbm_23042006.html).

²⁷ Ertuğrul Özkök, “‘Gerginliği Artırmayın’ Dedim” *Hürriyet* (İstanbul), 1 Ekim 2006. Online erişim için: (<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=5179369&tarih=2006-10-01>).

²⁸ Burak Bekdil ve Ümit Enginsoy, “Probe against Turk General Signals Tensions,” *Defense News*, 20 Mart 2006.

²⁹ “Turkish Premier Plays Down Tough Army Line on Kurds,” Agence France-Presse, October 16, 2006.

³⁰ “Turkish Ground Forces Commander Rules Out ‘Concessions’ to Rebel Kurds,” BBC Monitoring Europe, 17 Eylül 2006.

³¹ Soner Çağaptay, “Rising Tensions between Turkey’s AKP and the Courts,” *PolicyWatch* no. 1109.

³² “Turkey Risk: Alert—a Killing Troubles the Country,” *The Economist Global Agenda*, 24 Mayıs 2006.

³³ Daniel Fink tarafından yapılan hesaplama. Kaynak *Turkish Press Scanner (July 1– July 31)*, ed. Tülay Kavalcıoğlu, Ankara.

şehit etti. ³⁴ PKK kendi kendine ilan ettiği ateşkes ile hâlâ hergün can almaya devam etmektedir. ³⁵ Bu aşamada Türk kamuoyu, PKK’nın Kuzey Irak’taki varlığına karşı bir operasyonun kritik bir öneme sahip olduğu konusunda hemfikirdir.

Vaşington bir süre önce Türkiye ile beraber PKK’ya karşı mücadele etmek için özel bir temsilci atadı. Türkiye ve ABD tarafından PKK’ya karşı operasyon ihtimali, 2007 yılında Irak Savaşı’nın başlamasından bu yana hiç olmadığı kadar muhtemel görünüyor. Böyle bir operasyon PKK üslerinin bulunduğu Kuzey Irak dağlarındaki karın erimeye başladığı bahar aylarında yapılabilir. Türkiye genellikle Kuzey Irak’ta PKK’ya karşı harekete bahar aylarının başında geçmiştir. Eğer AKP PKK’ya yapılan olası saldırılarda tek başına bütün krediyi toplarsa, bu gelişme partiye büyük destek olarak yansyacaktır, AKP bu durumda Türkiye’nin bir sonraki cumhurbaşkanını seçebilecek – zira, Erdoğan cumhurbaşkanının meclisten bir AKP üyesi olacağını söyledi³⁶ – ve hatta önümüzdeki milletvekilleri seçimlerini dahi kazanabilecektir.

Yolsuzluk ve Türk Siyaseti. Bu mesele 2007 seçimlerindeki en önemli jokerdir. Şimdiye kadar medyada AKP’yi içeren büyük bir yolsuzluk skandalı çıkmamış olsa da, Türk siyasetine özgü bir unsur olan büyük yolsuzluk skandalları AKP’ye olan desteği her an sarsabilir. Bunun olması durumunda, parti kendisine oy getiren “ak” yaftasını kaybedip, Türk siyasetindeki sıradan bir siyasi parti gibi görünecektir. Daha da önemlisi, AKP “temiz çünkü İslamcı” ve “İslamcı ama en azından temiz” imajlarını kaybedecektir.

Suç Oranında Artış: İç Politikanın Yeni Vektörü. Türkiye uzun zaman boyunca yok denecek kadar az sokak suçları oranına sahip bir ülkeydi. Son beş yılda ortaya çıkan değişik unsurlar ise, büyük şehirlerde arabaların çalınması, şiddetli suç ve yankesicilik gibi sokak suçlarının fırlamasına neden olmuştur. Türkiye’de suç oranlarının Batılı ülkelere göre hâlâ düşük olmasına rağmen, sokakların birkaç yıl içinde çok güvenli bir halden zaman zaman tehlikeli bir hale gelmiş olması Türk kamuoyunu şok edip, büyük memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Suç oranlarında artışa karşı savaş açacağını söyleyen ve bu konuda başarılı olacağı konusunda halkı ikna eden parti büyük şehirlerde popülaritesini arttıracaktır.

TÜRK DEMOKRASİSİNİN NEDEN AKP İÇİN BİR RAKİBE İHTİYACI VAR

AKP’nin mecliste hâkimiyet kurup Türkiye’yi 2002’den beri tek başına yönetmeye başlamasından beri Türk demokrasisi zayıflamıştır. Çoğu muhalefet partilerini meclis dışında bırakan 2002 seçimleri sonucunda, AKP’ye karşı olan muhalefet genelde partiler tarafından değil, ordu gibi kurumlar tarafından gerçekleştiriliyor. Dolayısıyla bu aşamada, Türkiye’nin çeşitli muhalefet partilerine ve mecliste mümkün olduğunca fazla halk oyununun temsil edilmesine ihtiyacı vardır.

Türk sağındaki “siyasi çoğunluk marazı” yüzünden, yeni seçimde sandalyelerin çoğunun, şu anda olduğu gibi, bir azınlık partisine gitmesi Türk demokrasisini daha

³⁴ “Şehitler Toprağa Verildi,” NTV (İstanbul), 9 Nisan 2007. Online erişim için:

<http://www.ntvmsnbc.com/news/404961.asp>

³⁵ “Four Killed in Clashes in Turkey’s Southeast,” Reuters, 9 Mart 2007. Online erişim için:

(www.alertnet.org/thenews/newsdesk/L09258895.htm).

³⁶ Nazif İflazoğlu, “Meclis’ten bir AKP’li Cumhurbaşkanı Olacak” *Radikal* (İstanbul), 18 Ocak 2007. Online erişim için: (www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=58727).

da yıpratacaktır. Kaldı ki eğer AKP ülkenin yeni cumhurbaşkanını seçecek olursa, mahkemelere sözünü geçirme gücüne sahip olacak ve bu gelişme de Türk demokrasisindeki kuvvetler ayrılığının sona ermesine neden olacaktır. Aynı zamanda, AKP'nin Türkiye'nin laik düşünce yapısını devamlı bir şekilde yıpratması, laikliği ve Türkiye'nin Batı yanlısı yönelimini zayıflatacaktır.

Laik partiler bölünmüş olsalar bile, daha çok partinin temsil edildiği ve halkın sesini daha iyi duyuran bir meclis bu çıkmazın çözümü olacaktır. Böyle bir senaryo Türk demokrasisinin geleceği için olmazsa olmaz bir koşuldur. Bu sonuca ulaşmak için ANAP, CHP, DYP, MHP, Demokratik Sol Parti ve Genç Parti gibi laik, milliyetçi Türk partileri AKP'ye alternatif olabilecek gerçekçi ve çekici siyasetler üretmek zorundalar. Bu partiler AKP'yi geçmeyi başaramasa bile, istatistiksel olarak, üç partili bir mecliste AKP'nin çoğunluğa sahip olma şansı, ikinci ve üçüncü partilerin seçimlerden nasıl bir sonuçla çıkacağına bağlı olacakken,³⁷ dört partinin olduğu bir mecliste AKP sandalyelerin çoğuna sahip olamayacak ve kendi başına bir hükümet kuramayacaktır.

AKP'nin Rakibi Kimler Olacak? Önümüzdeki seçimlerde, herhangi bir partinin AKP'yi başarıyla zorlamasında şu dört özellik önem taşıyacaktır:

1. **Varoş üzerinden yürütülen politika:** Türkiye nüfusunun baskın unsurunu temsil eden varoşlar nasıl AKP'ye gücünü verdiyse, AKP'nin rakibi de buralardan aynı şekilde yükselecektir. Türkiye'yi 1946'dan beri yöneten siyasi partiler, ya ANAP veya CHP örneklerinde olduğu gibi, kent nüfusuna çekici gelen kentli liderlere, ya da DYP örneğinde olduğu gibi kırsal alanlardaki seçmene çekici gelen kırsal kökenli liderlere sahipti. Bugün Türkiye seçmeninin çoğunluğu oluşturan kesim ne eskiden beri kentli olan nüfustur, ne de nüfusu giderek azalan kırsal kesimdir. AKP'nin varoşlardaki cazibesinin sebebi varoşlardan çıkma liderlere sahip olup, bu kesime çekici gelen tek parti olmasından kaynaklanmaktadır. Eğer laik partiler yönetimlerinde ve politikalarında bu kesime yoğunlaşırlarsa AKP'yi daha çok zorlama şansına sahip olacaklardır. Bu yüzden, AKP'nin alternatifi tutucu, milliyetçi ya da solcu olsun, varoş bazlı bir parti olacaktır ve bu parti muhtemelen varoş seçmenine çekici gelecek olan karizmatik ve tuttuğunu koparan bir lidere sahip olacaktır.
2. **Eski parti, karizmatik lider kombinasyonu:** Geleneksel olarak Türk seçimlerinde, karizmatik liderlere sahip köklü partiler, hem karizmatik lidere sahip yeni partilere göre, hem de böyle bir lideri olmayan köklü partilere göre daha başarılı olmuştur. Şu anda mevcut olan siyasi partiler, karizmatik bir lider ile ellerindeki sağlam siyasi mekanizmaları birleştirdikleri takdirde, seçimlerden muhtemelen iyi sonuçlar alacaktır.
3. **Türk milliyetçiliği:** Eğer AKP PKK konusunda somut bir gelişme sağlamazsa, AKP'nin bu başarısızlığından milliyetçi partiler istifade edecektir. Vaşington'un bakış açısıyla, geleneksel Kemalist milliyetçiliğini takip eden partiler bu pozisyon için başarılı adaydır çünkü bu partiler hem Türkiye'nin geleneksel Batı yanlısı dış politika yönelimini destekleyecek, hem de İslam milliyetçiliğinden uzaklaşacaktır.

³⁷ Yazarın Türk kamuoyu yoklaması bir uzmanla röportajı, İstanbul, 10 Mart 2007.

4. **Sivil kisvesi:** AKP’ye başarılı biçimde rakip olacak parti aynı zamanda Türk demokrasisindeki “siyasi tembelliğin” üstesinden gelerek, AKP’ye çekici ve sivil bir alternatif sağlayabilen bir parti olacaktır. Böyle bir parti zor bir siyasi dengeyi tutturalabilirse, yani bir yandan askerın adayını olmadığını kanıtlayıp, bir yandan da milliyetçi duygulardan da destek alabilirse, Türk halkının değişik kesimlerini seferber edecektir.

Türkiye’de laikliğin ve Batı yanlısı dış politikanın geleceğinin tayini 2007 seçimlerinde galip gelen tarafın elinde olacaktır. Bu açıdan, AKP’ye gerçekçi siyasi bir alternatif oluşmadığı sürece ordu yarı-siyasi parti olarak davranıp, laiklik için halk desteği bulmaya ve bu desteği güçlendirmeye çalışacaktır.

“İstanbul” “Ankara” Karşılığı mı?, “Ankara” “İstanbul” Beraberliği mi? AKP’ye karşı gelme çabalarında, laik mahkemeler, siyasi partiler ve ordu, komplike bir unsur olan “İstanbul” ve “Ankara”nın taktiksel uzlaşmazlığı mevcuttur. “İstanbul” (akademisyenler, STK’lar, etkili iş dünyası ve onun medya kolu) ve “Ankara” (ordu, yüksek mahkemeler, ve laik muhalefet partileri) 28 Şubat’ta İslamcılara karşı taktiksel muhalefette birleşik hareket etmiş olmalarına rağmen, bu sefer İstanbul ve Ankara’nın AKP’ye karşı taktikler konusunda anlaşıkıkları henüz söylenemez.

Ankara açık olarak AKP’nin Türk siyasetindeki hâkimiyetine karşı çıktığı halde, İstanbul, Ankara’nın bazı düşüncelerine katılmasına rağmen, şimdiye kadar belirgin bir tutum almamıştır. 1 Mart 2007’de İstanbul merkezli TÜSİAD Erdoğan’ın Başbakan olarak kalmasının Türkiye için daha iyi olacağını söyledi, yani Erdoğan’ın cumhurbaşkanlığı yarışına girmemesini önerdi.³⁸ Ancak, daha önce de söylendiği gibi Türk ekonomisi 2002 yılından itibaren makro düzeyde çok iyi bir performans göstermiş, ve genellikle İstanbul çevresinde bulunan iş dünyasının kaymak tabakasına 20 milyarder eklemiştir. Bu yüzden ekonomik sorunlara neden olabilecek olan siyasi gerilimlerden uzak durmaya çalışan İstanbul, 28 Şubat’taki gibi Ankara ile uyumlu çalışmaktan kaçınmakta. Başka bir deyişle, İstanbul AKP’yi cumhurbaşkanını tek başına seçmekten caydırma yolunda siyasi çekişme senaryolarından sakınıyor çünkü bu senaryo İstanbul için ekonomik sorunlara yol açacaktır. Aynı şekilde, İstanbul Erdoğan’ı cumhurbaşkanı olarak görmeyi tercih etmiyor çünkü bu senaryo da siyasi gerilime ve dolayısıyla ekonomik sıkıntılara neden olabilir. Buna rağmen, eğer şu an Ankara ve AKP arasındaki gerilim ekonomik krizle sonuçlanırsa, veya başka bir deyişle, AKP tarafından seçilen cumhurbaşkanı türban gibi polemik yaratan politikalarda adım atıp siyasi, ve dolayısıyla, ekonomik gerilim yaratırsa, İstanbul’un AKP ile kozlarını paylaşmaktan kaçınma isteği azalacaktır. Gerçek şu ki, İstanbul ve Ankara güçlerini birleştirmeye karar verdiği anda AKP için çok güç bir dönem başlayacaktır.

AMERİKA’NIN TÜRKİYE’DEKİ MÜTTEFİKLERİ

Türk siyasetinin iç dinamikleri bir yana, ABD Türkiye’de 2002’den beri gerçekleşen değişimlere aktif bir şekilde ilgi göstermelidir. Türk milliyetçiliği kılığında yükselen Batı karşıtı İslamcılık neticesinde, Türkiye’nin Batı ile olan ilişkileri 17. yüzyıl Osmanlı’sında Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’ni yazdığı dönemden bu yana belki de en kötü olduğu döneme girmiştir. Türk laikliğinin temelleri Türklerin tarih

³⁸ “Presidential Election Reveals Gov’t-Military Row,” *Today’s Zaman*, 3 Mart 2007. Online erişim için: (www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=1043870).

boyunca kendilerini Batı’yla özdeşleştirmek istemelerine dayandığı için, Türkiye laik bir demokrasi olmaya ancak Türkler Batı’yla güçlü bir bağ sürdürdükçe devam edecektir. Veya, Batı yanlısı dış politika ve laiklik Türk politikasının ayrılmaz ikilisi olduğundan, Türkiye ancak laik bir çoğunluğa sahip olduğu sürece Batı yanlısı kalacaktır.

Durum böyle iken ve Türkiye son derece önemli bir seçim yılı ile karşı karşıya dururken Amerika’nın ülkede müttefikleri kimlerdir? Amerika’nın müttefikleri, Türklerin demokrasi ve laiklik gibi Amerika’yla paylaştığı temel değerleri ve Türkiye’nin Batı yönelimini savunan herkeştir. Siyasi bakımdan, ülkenin Batı yanlısı dış politikasını ve laikliği savunan Türk partileri Amerika’nın müttefikleri olarak görülebilir.

Bu hesaba göre, İslamcılar Amerika’nın müttefiki değildir. “İlimli İslamcılar” için de aynı şey söylenebilir. Sadece Türkiye’de değil, Müslüman çoğunluğa sahip olan diğer ülkelerde de “ılımlı” terimi bütün Müslümanlar için bir hakaret olarak sayılıyor ve bu terime göre taraftar bulma çabası başarısızlığa mahkûmdur.

İslamcılar “ılımlı” olarak adlandırılmayı aşağılayıcı olarak görüyorlar çünkü bu terim İslamcıların dinlerinin hafifletilmiş, “light” bir versiyonuna ibadet ettiğine ifade ediyor. Laik Müslümanlar da “ılımlı İslamcı” terimini hakaret kabul ediyorlar çünkü terim Batı’nın gerçek liberalleri ve demokratları desteklemek yerine İslamcılar arasında müttefik aradığına işaret etmekte. Bazılarına göre ise, “ılımlı İslam” söylemi Türkiye’yi laiklikten uzaklaştırıp, Amerikan tarzı sekülerizme yaklaştırmakta. Laiklik Türklerin ve Avrupalıların tarihi tecrübesinden doğmuş ve bugün Türkiye’de, bazen sıkıntılı olsa da, işleyen bir sistemdir; Türkiye’de hiçbir tarihi kökü bulunmayan Amerikan sekülerizmi ise büyük ihtimalle Türkiye’de hayatta kalamayacak. Vaşington İslamcılarını nasıl tanımlarsa tanımlasın, onları müttefik kabul ettiği an liberal demokrasiye inanan taraflar bu adımı Vaşington’un İslamcılarla anlaşma yaptığı şeklinde yorumlayacaktır. 2002 yılında Vaşington’da ağırlanan AKP’nin Amerika’nın partneri olduğu düşüncesi ortaya çıktığında Türkiye’de benzer bir durum yaşandı.³⁹ Bu süre içerisinde ordu ve laik partiler dahil olmak üzere Türkiye’deki laik gruplar Vaşington’dan uzaklaşmış ve 2002’den beri bu tarafların bazıları ile eski bağlar hâlâ kurulamamıştır.

PEKİ ABD NE YAPABİLİR?

Soğuk Savaş’tan beri Türkiye’nin ABD ile olan ilişkisi Türkiye’yi Batı’ya bağlayan en önemli çapa olmuştur. 2002 yılında AKP’nin iktidara gelmesinden önce, Batı’da hangi ülkeyi müttefikleri gibi gördükleri sorulduğunda, Türkler ilk olarak ABD cevabını veriyorlardı.⁴⁰ Türkiye’de ABD’ye verilen sempati oyları diğer Batı ülkelerindeki oyların çok üstündeydi. Bu yüzden ABD bugün Türkiye’de çeşitli risklerle karşı karşıyadır:

- Türk tavırlarında ABD’ye karşı gözlenen önemli soğuma sadece ikili ilişkilerin zayıfladığı işaretini verdiği için değil, aynı zamanda Türkiye’yi Batı’ya bağlayan tek çapanın ortadan kaybolmaya yüz tuttuğunu gösterdiği

³⁹ Paul Richter, “Still Courting Turkey, Bush Meets with a Top Politician,” *Los Angeles Times*, 11 Aralık 2002.

⁴⁰ Ali Çarkoğlu and Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*, s. 95.

için tehlikeye işaret etmekte. Türk laikliğini bekleyen tehlike, yani laik Türk düşünce yapısının ortadan kaybolması, aynı zamanda ABD-Türkiye ilişkileri için de tehlike oluşturmaktadır. Türkler kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlamaya başarlarsa, Türk dış politikasının ABD’ye İran’ın nükleer programıyla başatmak gibi Orta Doğu’da yaptığı taahhütlerin yerine getirilmesi giderek zor hale gelecektir.

- Türkiye’nin Batı yanlısı dış politikasını zayıflatmanın yanı sıra, 2007 seçimlerinin taşıdığı diğer bir risk, bir tür tek parti sisteminin yükselmesiyle Türk demokrasisinin daha da zayıflaması riskidir. Bu bağlamda, Türk demokrasisi sadece zayıflamakla kalmayıp, bu zayıflama kamuoyunun giderek Batı karşıtı düşünceleri benimsediği bir ortamda gerçekleşecektir. Bu açıdan, Vaşington’un birkaç değişik opsiyonu olduğu görünmektedir:
 - AKP hükümetinin 2005’ten beri tavır, söz ve siyasetleri sonucu İslam milliyetçiliğinin yükselmesi ve Türklerin Müslüman çoğunluğa sahip ülkelere doğru yönelmeye başlamasına paralel olarak, Vaşington AKP’nin Türk siyaseti üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmasının ancak Türklerin Batı’dan daha da fazla uzaklaşmasıyla sonuçlanacağını farkında olmalıdır.
 - ABD hükümeti bu sebeple Türkiye’nin Batı yanlısı dış politikasının dayanağı olan laikliği Türk siyasetine ilişkin söyleminin kilit unsuru yapmalıdır.
 - ABD Türkiye’yi yeniden Batı’ya doğru yönlendirmeye çalışırken PKK’nın Kuzey Irak’taki varlığına karşı harekete geçmeyi göz önüne almalı. ABD-Türkiye ilişkisini sahiplenen bir Türk hükümetiyle beraber gerçekleştirilecek böylesi bir operasyon, Amerika’nın Türkiye’nin gerçek bir dostu olduğunu kanıtlayacaktır.
 - Vaşington aynı zamanda Türkiye’yi Batı’ya bağlayan bir “sanal çapa” olan Türkiye’nin AB üyeliği sürecini desteklemeli.
 - Son olarak, Vaşington milliyetçi, merkez sağ ve merkez soldaki, liberal laik partilerle ve Türkleri Batı’ya doğru yöneltip, Batı yanlısı dış politikayı savunacak olan gruplarla iletişimini arttırmalıdır. Bu çerçevede, ABD’de demokrasi alanında çalışan enstitüler ile ABD Kongresi Türkiye’deki laik partiler ve gruplarla güçlü bağlar kurmalı. Eğer laik partiler 2007 seçimlerinde 2002’de aldıkları sonuçlardan daha iyi sonuçlar alırsa, Türkiye’nin parlamentosu üç veya dört partiye sahip olacak, bu da 2002 yılı seçimlerinden daha sağlam bir demokratik kontrol mekanizmasını sağlayacaktır. İstatistiki olarak, üç partinin bulunduğu bir mecliste AKP’nin koltuklarının çoğunluğunu elde etmesi, ikinci ve üçüncü partinin seçimlerden nasıl bir sonuçla çıkacağına bağlı olacak; dört partinin bulunduğu bir mecliste AKP sandalyelerin çoğunluğuna sahip olamayacak ve böylelikle hükümeti tek başına kuramayacaktır. Böyle bir senaryo bu çalışma boyunca dile getirilen Türkiye’nin Batı yanlısı dış politikasını, laikliğini ve demokrasisini tehdit eden unsurların etkisini azaltacaktır.

Bu tedbirlerin ihmal edilmesi durumunda, Türkiye laik çoğunluğu kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Bu çoğunluk olmadan Türkiye ne laik bir demokrasi olarak kalacak ne de Batı yanlısı dış politika izleyecektir

Ekler

Tablo 1. Alevilerin Kendilerini Özdeşleştirme Kategorileri

Sadece Müslüman	12.1%
Müslüman ve Alevi	32.0%
Sadece Alevi (Bektaşiler ve Kızılbaşlar dahil olmak üzere)	40.8%
Ateist*	15.1%

Kaynak: Kamil Fırat, "Kentleşen Alevilik," *Milliyet* (İstanbul), 5 Temmuz 2005. Online erişim için: (www.milliyet.com.tr/2005/07/05/guncel/gun01.html).

*"İnsan" cevabını veren Aleviler de bu rakama dahildir (0.5%).

Tablo 2. Nesiller Açısından Alevilerin Kendilerini Özdeşleştirme Farklılıkları

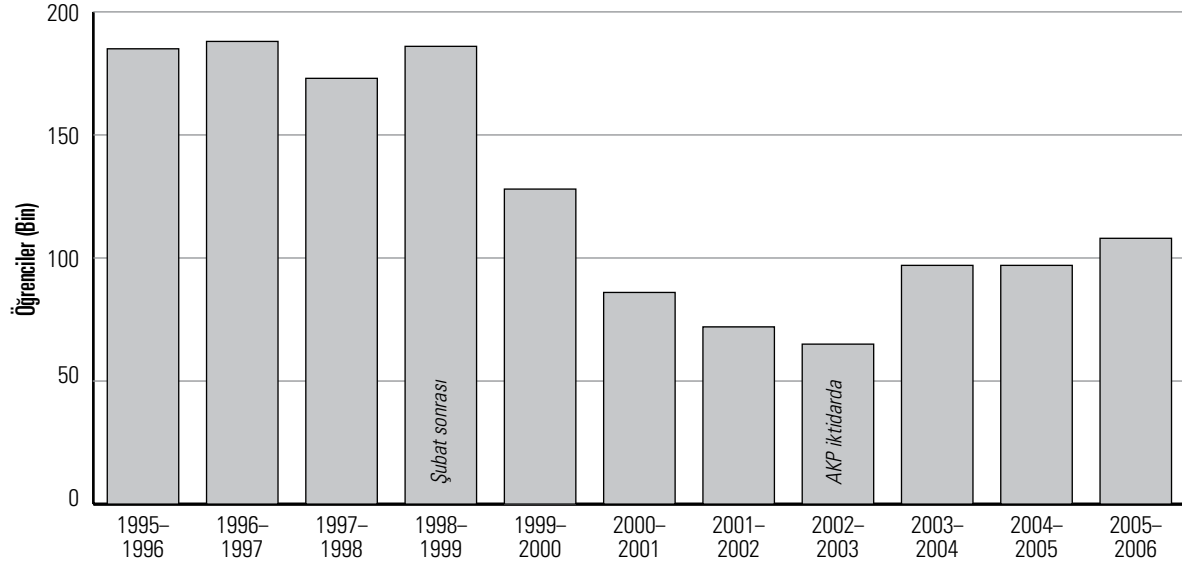
Özdeşleştirme Kategorisi	1964 yılı ve öncesinde doğanlar	1965 yılı ve sonrasında doğanlar
Sadece Müslüman	17.2%	2.4%
Müslüman ve Alevi	41.4%	21.7%
Sadece Alevi (Bektaşiler ve Kızılbaşlar dahil olmak üzere)	37.9%	45.7%
Ateist*	3.5%	30.1%

Kaynak: Kamil Fırat, "Kentleşen Alevilik," *Milliyet (İstanbul)*, 5 Temmuz 2005. Online erişim için:

(www.milliyet.com.tr/2005/07/05/guncel/gun01.html).

*"İnsan" cevabını veren Aleviler de bu rakama dahildir (0.9%).

Tablo 3. 1995-2000 Yılları Arasında İmam-Hatip Okullarında Öğrenci Sayısı

Kaynaklar: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Genel Kurul Tutanağı*, 14 Aralık 1999 (online erişim için: www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic:PAGE1=1&PAGE2=1&p4=2345&p5=B); T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Eğitim İstatistikleri: 2005-2006* (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 21 Nisan 2006); T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Tabloları: 2004-2005* (Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2005), sayfa 119; "Darbe Okulların Hızını Kesmedi," *CNN Türk*, 28 Mayıs 2004; "İmam-Hatip Diriliyor," *Radikal*, 15 Ekim 2003.

Tablo 4. Türk Kadınları ve Başörtüsü

Başını örtmeyen kadınlar	36.5%
Eşarp/başörtü/yemeni/yazma ile başını örten kadınlar	48.8%
Türban kullanan kadınlar	11.4%

Kaynak: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, Değişen Türkiye'de Din, Toplum Ve Siyaset (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, Aralık 2006), sayfa 58

1845 yılında kurulan İstanbul'daki Kuleli Askeri Lisesi Batılı ve seküler müfredata göre eğitim ve öğretim yapmak için kurulan birkaç Osmanlı askeri okulundan bir tanesiydi.

Yazar tarafından Temmuz 2005'te Bursa'nın Emirhan mahallesinde çekilen bu resim, kimi Türk vatandaşlarının Müslümanlığı kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak

gördüklerinin bir işaretidir. Bu tür imgelere ülke çapında giderek daha fazla rastlanılabilir.

Protestocular İstanbul Üniversitesi önünde tırbanı yasaklama kararına karşı gösteri yapmakta (24 Şubat, 1998). Çoğu kadının başı diğer ülkelerdeki İslamcı hareketleri tarafından popüler hale getirilen tırbanla örtülü.

Washington Yakın Doğu Politikaları Enstitüsü

İcra Kurulu

Başkan

Howard P. Berkowitz

Başkan Vekili

Fred S. Lafer

Başkan Vekili (Ordinayus)

Michael Stein

Kurucu Başkan

Barbi Weinberg

Kıdemli Başkan Yardımcıları

Bernard Leventhal

James Schreiber

Başkan Yardımcıları

Charles Adler

Benjamin Breslauer

Walter P. Stern

Sekreter

Richard S. Abramson

Mali İşler Müdürü

Martin J. Gross

Kurul Üyeleri

Richard Borow

Maurice Deane, *ordinayus*

Gerald Friedman

Robert Fromer

Roger Hertog

Peter Lowy

Daniel Mintz

Fred Schwartz

Dimitri Sogoloff

Merryl Tisch

Gary Wexler

Yeni Nesil Liderlik Konseyi

Jeffrey Abrams

Tony Beyer

David Eigen

Adam Herz

Daniel Mintz, *eşbaşkan*

Dimitri Sogoloff, *eşbaşkan*

Jonathan Torop

Danışma Kurulu

Warren Christopher

Lawrence S. Eagleburger

Alexander Haig

Max M. Kampelman

Samuel W. Lewis

Edward Luttwak

Michael Mandelbaum

Robert C. McFarlane

Martin Peretz

Richard Perle

James Roche

George P. Shultz

Paul Wolfowitz*

R. James Woolsey

Mortimer Zuckerman

Merhum Üyeler

Jeane Kirkpatrick

Eugene V. Rostow

* 2001 yılında hükümette aldığı görev nedeniyle istifa etmiştir.